
CAMPINIA

driemaandelijkse uitgave van het
Streekarchief Zuid-Oost Brabant

14e jaargang, nr. 54

juli 1984

Redactie : Streekarchief Zuid-Oost Brabant, ray ondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot
telefoon 04997 - 5245

INHOUD

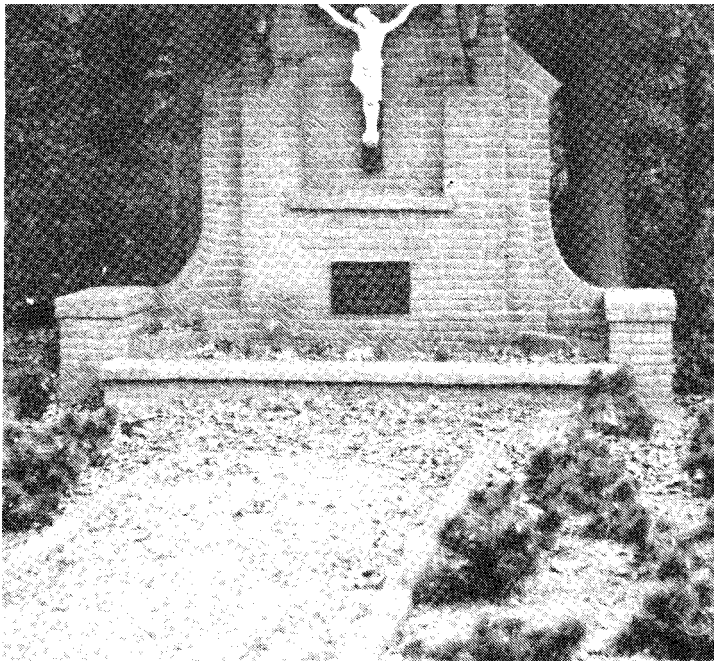
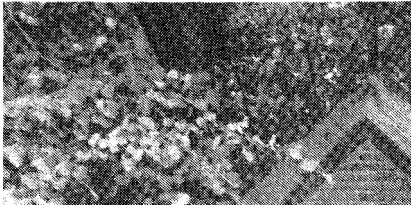
		blz.
De prijs van een abonnement bedraagt f 17,— per jaar, bij vooruitbetaling te voldoen op postgirorekening 47.16.46 van het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia".	Het kleine godsdienstige monument in Oerle door Jacq. F.C.M. Bijnen	100
De prijs van losse nummers bedraagt f 4,25 per stuk. Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn nog in beperkte aantallen bij de redactie te bestellen.	II. Stamlijst Toirkens door J. Toirkens	106
Indien opzegging niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van het lopende jaar, wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd.	III. 650 jaar Beerse gemeijnt door H. Vera	111
Copyright : Streekarchief Zuid-Oost Brabant. Lay-out en drukwerk : Maras Drukkerij, Middelbeers.	IV. Oirschotse gedichten D'n krommen errem door Toke van de Ven-Lommers	122
Overname van artikelen of gedeelten daaruit is meestal toegestaan. U dient dit wel van te voren schriftelijk aan te vragen bij de redactie.	V. De strijd van Oirschot om een trein- of tramverbinding door H. Mijland	123
	VI. Oirschotse zoen-accorden A. Zoenen wegens doodslag, nrs. 41 - 45 door J. Lijten m.m.v. L. v.d. Mierden	137

ISSN 0166-6959

Omslag : gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

I. **HET KLEINE GODSDIENSTIGE MONUMENT**
in Oerle
door Jacq. F.C.M. Bijnen

KRUISKAPELLETJE 100-JARIGE PEERKE VAN ROIJ, OERLE

Zwarte natuurstenen plaat met de tekst:
*Opgericht bij gelegenheid van den 100en verjaardag P. VAN ROIJ
 op 30 maart 1939*

Omschrijving:

Het geheel is opgetrokken uit baksteen, naar een ontwerp van de Veldhovense architect Merks. Het corpus, van porselein, is bevestigd op een zwart plaatstalen kruis. Ter linker- en rechterzijde koperen lantaarns met elektrische verlichting. Het monument verkeert in goede staat: alleen de laatste tijd vinden regelmatig vernielingen plaats. Op dit tijdstip (juni 1983), zijn de lantaarns vernield en is het corpus eraf gehaald en bij de gemeente Veldhoven ondergebracht ter reparatie.

Plaats:

Dit kapelletje staat aan een kruispunt van wegen, gaande naar Oerle, Wintelre, Oirschot en Acht, tegenover het huis, genaamd „De Kruisberg“, waar Peerke van Roij indertijd woonde.

Nu woont op dit adres, Oirschotsedijk 2, de familie Dankers; door hen wordt het plantsoen onderhouden. De grond is eigendom van de gemeente Veldhoven.

Oprichting:

Bij gelegenheid van het bereiken van de leeftijd van 100 jaar door Peerke van Roij op 30 maart 1939, werd dit kruiskapelletje opgericht. Op die dag werden door hem, onder belangstelling van familie en bekenden, enkele stenen ingemetseld. Na gereedkomen werd het op 12 april 1939 door de pastoor van Oerle, De Bont, ingezegend, onder grote belangstelling van inwoners van Oerle en Wintelre. Gemeentelijk behoorde Peerke van Roij namelijk tot Veldhoven, maar parochieel tot Wintelre. Over deze inzegening schreef pastoor De Bont in zijn memoriale: „De hei stond vol volk, het weer was prachtig. Nog nooit vroeger had de Oirschotse hei zoveel volk bij elkaar gezien.“

Het gedenkteken kwam tot stand gedeeltelijk door geldelijke giften en gedeeltelijk door schenkingen in natura.

Petrus (Peerke) van Roij was geboren te Oerle, gehuwd met Theodora van Laarhoven en van beroep landbouwer. Hij overleed in februari 1940.

H. HART-BEELD, OERLE

Omschrijving:

Gipsen Christusbeeld op gemetselde console van vier naar beneden uitgaande steunen, staande op een cirkelvormig muurtje met een diameter van 2,20 meter. De vier segmenten, gevormd door de steunen en het muurtje, dienen als bloemperkjes.

Het geheel is in goede staat en wordt goed onderhouden.

Plaats:

Dit beeld staat ter rechterzijde vóór het R.K. Kerkgebouw van Oerle, aan de Oude Kerkstraat. De grond is eigendom van de R.K. Parochie Oerle.

Oprichting:

Zoals in meerdere parochies in die tijd gebruikelijk, werd rond de H. Hartverering dit beeld opgericht. Het werd vervaardigd door de Eindhovense beeldhouwer

Opschrift aan de voet van het beeld:

Het volk van Oerle aan zyn Koning Christus 193

H. Hart van Jezus zegen ons

Aan de achterzijde de naam van de maker: *Jan Custers*

Jan Custers. Ter bestrijding van de kosten werd door de pastoor en de parochianen f 1.200,— bijgedragen.

Op woensdag 30 maart 1921 werd dit beeld, in tegenwoordigheid van vele geestelijken, parochianen en vreemdelingen, door pastoor Suetens ingezegend. Gedurende drie dagen, voorafgaande aan deze inzegening, werd een tridium gehouden.

KAPelletJE OP DE BRINK TE ZANDOERLE

Opschrift aan de voorzijde van de kapel:

O.L. Vr. van 't Zand, Bidt Voor ons

Op de eikenhouten deur een verouderd huisnummer: B/12.

Verder op een briefje de tekst:

Dinsdags en zaterdags om 7 uur rozenhoedje bidden

Omschrijving:

Wit geschilderde buitenmuren, voorzijde bepleisterd, pannendak, in beide zijgevels raampjes. Bovengedeelte achtergevel en rechter zijgevel zijn omstreeks 1950 opnieuw gemetseld. Afmetingen: breedte voorfrond ca. 5 meter, diepte ca. 7 meter. In de eikenhouten toegangsdeur zijn nog de plaatsen van enkele kogelgaten zichtbaar. Volgens de overlevering dateren deze uit de Napoleontische tijd.

Het kapelletje is in het verleden door omwonenden herhaalde malen opgeknapt en verkeert in goede staat van onderhoud.

Voorin het kapelletje staat op een blauwe schraag een oud Mariabeeld omhangen met een rozenkrans, in het lichtblauw gekleed, met in de rechterhand een stafje en op de linkerarm een kind met een glad gezichtje. Het kind draagt een wereldbol in de hand. Beide figuren dragen een metalen kroontje.

Aan de muur bevindt zich een drietal heiligenbeelden voorstellende: kind met lam, H. Familie en St. Antonius, verder, in kleur geschilderd, een kruisbeeld.

O.L. Vr. van 't Zand

In het kapelletje staan 38 bidstoelen en 4 zitbankjes. De vloer is rood geverfd en van cement, het plafond beplankt op houten balken en groen-blauw geverfd, de muren zijn wit gekalkt. Verder een offerblok en een kaarsenrek.

In de meimaand wordt er iedere avond, behalve 's zondags, om 7 uur het rozenhoedje gebeden.

Plaats:

Dit kapelletje staat aan het aloude plein aan de brink te Zandoerle. Het is evenals de grond ter grootte van 16 are en 18 centiare, eigendom van de omwonenden. Contactpersoon voor het beheer, tevens sleutelbewaarder, is de heer W.H. Liebrechts, Zandoerle 9 te Oerle.

Oprichting:

Oerle bezat in de generaliteitsperiode twee schuurkerken. Een hiervan stond in Zandoerle en werd in 1807 afgebroken. Op dezelfde plaats werd toen dit kapelletje gebouwd)) De bouw en onderhoudskosten werden door de omwonenden bestreden. Bij missiven van 21 augustus 1817 werd de omwonenden toegestaan zondags en bij gelegenheid van ziekte en dood de rozenkrans te bidden. Tevens werd toen gelast dat hierin nooit een H. Mis mag worden gelezen. En verder dat de omwonenden van Zandoerle het beheer en onderhoud uitoefenen onder bepaling dat de pastoor van Oerle tegen het ontstaan van misbruik moet waken.²⁾

Vroeger werd door trompetgeschal de aanvang van het rozenkransgebed en de gebeden voor de zieken aangekondigd.³⁾

In 1925 verkeerde de kapel in bouwvallige toestand en ze werd toen opgeknapt. Ter bestrijding van de kosten hield de pastoor van Oerle toen een rondgang. Elk gezin werd aangeslagen om 3 gulden bij te dragen. Met de opbrengst, groot 50 gulden, vermeerderd met het aanwezige geld in kas, eveneens 50 gulden, werden toen de onkosten betaald.⁴⁾

1. Bossche Bijdragen, jrg. XXIII, 1956-'57, p. 151.
2. Parochie-archief Oerle.
3. Geschiedenis van Oerle, C. Rijken / J. Bijnen, 1977, p. 78.
4. Memorieboek, parochie-archief Oerle.

II. STAMLIJST TOIRKENS

door J. Toirkens, Bakel

De huidige familienaam Toirkens is in de voorbije eeuwen in diverse schrijfwijzen voorgekomen. De oudste vermeldingen in de Oirschotse schepenprotocollen (1460 - ca. 1510) geven door elkaar de volgende variaties:

- van den Thoren (1501)
- van den To(e)rken (1463, 1508 e.a.)
- van den Toernken(s) (1482, 1504)
- Toerken(s) (1468, 1502 e.a.)

Na ca. 1510 komt er wat meer eenvormigheid in de naam, alhoewel er kleine verschillen blijven:

- Toorkens, Toerkens, Toirkens
- Torken(s)
- Tur(c)kens

1. Toirkens, Hendrick
z.v. Hendrick
overl. waarschijnlijk Zeelst tussen 1580 en 1587
geh. met Margriet d.v. Dirk Crijns, overl. vóór 1578, eerder wed. Jacob heer
Herberts
kind: Dirk (= Theodorus), zie 2
2. Toirkens, Dirk (= Theodorus)
z.v. Hendrick en Margriet Dirk Crijns
ged. ca. 1540 - 1545
overl. Oirschot, 1612
geh. 1. vóór 1578 met IJken, d.v. Geerit Henricks van der Ameijden,
overl. tussen 1583 - 1587, eerder wed. Jan Lambregts van Beerze
geen kinderen
geh. 2. vóór 1594 met Catharina, d.v. Jan Jans de Crom, overl. Oirschot
1627
kinderen: Hendrick Dirck, zie 3
Aleijt, geh. met 1. Jan de Metser en 2. Dielis Peters
van de Venne
Ida, geh. met Jan Aert Janssen
Anneke, geh. met Jan Goossens
3. Toirkens, Hendrick Theodori
z.v. Hendrick en Catharina Jan Jans de Crom
overl. Oirschot 1627
geh. Oirschot 27-1-1622 met Maijke d.v. Leonart Lenaert Moyses van Aelst
(= Wichmans)
kind: Theodorus, zie 4
4. Toirkens, Theodorus (= Dirck)
z.v. Hendrick en Maijke Leonart Lenaert Moyses van Aelst (= Wichmans)
ged. Oirschot ca. 1622
begr. Oirschot 24-2-1677
geh. Oirschot 28-11-1643 met Francisca, d.v. Andries Goossens
kinderen allen gedoopt Oirschot:
Maria, 21-5-1645
Henrica, 13-3-1647
Catharina, 10-1-1649
Andreas, zie 5
Maria, 10-9-1653
Mechtildis, 26-9-1655
Clara, 4-1-1660
Anna Margaretha, 8-4-1665
5. Toirkens, Andreas
z.v. Theodorus en Francisca Goossens
ged. Oirschot 7-10-1650
begr. Oirschot 1-9-1713
geh. Oirschot 31-10-1674 met Catharina, d.v. Aert Janszoon Moescops
kinderen allen gedoopt Oirschot:
Henricus, zie 6
Dirk, 14-4-1679
Margaretha, 7-2-1684
Maria, 19-3-1686
Margaretha, 14-3-1689
Anna Maria, 6-8-1690
6. Toirkens, Henricus
z.v. Andreas en Catharina Moescops
ged. Oirschot 8-3-1676
geh. Oirschot 17-7-1701 met Maria Theresia Egidius Vlemmincx
kinderen allen gedoopt Oirschot:
Arnoldus, 19-2-1702
Margarita, 18-1-1704
Petronella, 18-7-1705

Josephus, 19-3-1707
 Josephus, 17-10-1708
 Hendricus, 21-3-1710
 Adrianus, 15-3-1711
 Petrus, 18-2-1713
 Margarita, 19-4-1716
 Joannes, zie 7

7. Toirkens, Joannes
 z.v. Henricus en Maria Theresia Egidius Vlemmincx
 ged. Oirschot 7-1-1720
 geh. Oirschot 3-3-1743 met Geertruij Willemsdr. van de Biggelaar, ged.
 Oirschot 27-2-1711
 kinderen allen gedoopt Oirschot:
 Hendrica, 4-5-1744
 Henricus, zie 8
 Johanna Maria, 20-1-1748
 Lucia, 13-12-1750
 Maria Elisabeth, 20-3-1753
 Maria Theresia, 11-5-1756
8. Toirkens, Henricus
 z.v. Joannes en Geertruij Willemsdr. van de Biggelaar
 ged. Oirschot 21-4-1745
 overl. Oirschot 29-9-1818
 geh. Oirschot 8-11-1772 met Catharina Hendriks van Nunen, ged. Wintelre
 11-6-1744
 kinderen allen gedoopt Oirschot:
 Gerardus, 11-5-1773
 Henricus, 3-9-1776
 Maria Theresia, 7-3-1780
 Maria Theresia, 5-2-1782
 Johanna, 26-5-1785
 Henricus, zie 9
9. Toirkens, Henricus
 z.v. Henricus en Catharina Hendriks van Nunen
 ged. Oirschot 15-5-1791
 overl. Boxtel 18-7-1857
 geh. 1. Hendrika van den Hoogenhof
 geen kinderen
 geh. 2. Oirschot 25-11-1813 met Dorothea van der Kruijssen, ged. Strijp
 26-2-1781, overl. Oirschot 23-7-1834
 kind: Johannes (zie 10)

10. Toirkens, Johannes
 z.v. Henricus en Dorothea van der Kruijssen
 geb. Oirschot 29-5-1818
 overl. Boxtel 1-4-1866
 geh. Oirschot 23-1-1842 met Maria Henrica van Oudenhoven, geb. Oirschot
 3-6-1821, overl. Boxtel 21-4-1902
 kinderen allen geboren Boxtel, tenzij anders aangegeven:
 Hendriena, geb. Oirschot 26-3-1839
 Dorothea, 16-11-1842
 Petrus (zie 11)
 Hendrikus, 27-2-1846
 Meghelina Magdalena, 18-2-1848
 Adriana Johanna, 4-6-1849
 Johannes, 9-4-1851
 Johanna, 29-7-1852
 Wilhelmus Hendrikus, 15-1-1854
 Maria Anna, 7-5-1856
 Franciscus Antonius, 15-6-1857
 Antonius, 8-2-1859
 Maria Hendrieka, 21-7-1860
 Antonius Alphonsus, 26-10-1861
 Jacoba, 24-6-1863
11. Toirkens, Petrus
 z.v. Johannes en Maria Hendrica van Oudenhoven
 geb. Boxtel 6-2-1844
 overl. Eindhoven 16-11-1919
 geh. 1. Woensel 17-8-1870 met Hendrica Maria Vermeeren, geb. Woensel
 10-2-1843, overl. Eindhoven 19-4-1909
 kinderen: allen geboren Eindhoven:
 Johannes Hendrikus Petrus, 20-7-1871
 Francisca Hendrika Maria, 4-11-1872
 Johannes Hendrikus Antonius, 25-9-1874
 Hendrika Johanna Maria, 2-11-1875
 Hendrika Maria Mathilda, 14-3-1877
 Johannes Hendrikus Adrianus, 1-12-1878
 Hendrikus Johannes, 10-2-1880
 Hendrikus Johannes Wilhelmus, zie 12
 geh. 2. Hendrieka Sprengers, geb. Stratum 29-5-1856
 geen kinderen

12. Toirkens, Hendrikus Johannes Wilhelmus
z.v. Petrus en Hendrika Maria Vermeeren
geb. Eindhoven 13-9-1882
overl. Eindhoven 2-1-1968
geh. 1. Eindhoven 21-2-1906 met Agnetha Johanna Maria Bodde, geb. Arnhem 13-8-1880, overl. Eindhoven 22-9-1941
kinderen: allen geboren Eindhoven, tenzij anders aangegeven:
Johanna Henrietta Maria Cornelia, 12-12-1906
Petrus Henricus Cornelis Maria, 15-11-1907
Henricus Johannes Jacobus Cornelis, 2-11-1908
Francina Maria Cornelia Michael, 24-11-1909
Agnetha Maria Cornelia, 2-5-1911
Johannes Henricus Maria Cornelis, zie 13
Jacoba Johanna Maria Cornelia, 30-9-1913
Antonius Henricus Maria Cornelis, 2-11-1914
Franciscus Cornelia Maria, 21-2-1917
Antonia Maria Cornelia, geb. Eersel 14-12-1918
Jacoba Maria Cornelia, 1-7-1920
Henrietta Alardina Maria Cornelia, 26-3-1923
geh. 2. Eindhoven 13-3-1952 met Maria Hendrik Toirkens, geb. Bostel 2-11-1882, overl. Eindhoven 3-9-1965
geen kinderen
13. Toirkens, Johannes Henricus Maria Cornelis
z.v. Hendrikus Johannes Wilhelmus en Agnetha Johanna Maria Bodde,
geb. Eindhoven 16-8-1912
geb. Eindhoven 27-4-1939 met Anna Maria Roijmans, geb. Reusel 2-11-1907
kinderen: (allen geboren Eindhoven):
Johannes Henricus Maria, 27-1-1940
Henricus Johannes Maria, 27-1-1940
Johanna Agnetha Maria, 12-2-1941
Agnetha Antonia, 16-5-1942
Anna Maria Henrietta, 1-7-1943
Henricus Johannes Agnetha Maria, 29-8-1944
Theresia Maria, 3-2-1946
Franciscus Johannes, 1-11-1947
Francina Maria Theresia, 31-5-1950

III. 650 JAAR BEERSE GEMEIJNT door H. Vera, Nieuwegein

1. Inleiding.

De afgelopen honderd jaar hebben er aanmerkelijke wijzigingen plaatsgehad in het landschap van de Noord-Brabantse zandgronden. Waar zich eerst eindeloze heidevelden uitstrekten, zien we nu overal akkers en weilanden. Eigenlijk waren die veranderingen al een eeuw eerder begonnen. In de tweede helft van de 18e eeuw gingen vele stemmen op, om de woeste gronden te ontginnen en zo dienstbaar te maken aan de sterk groeiende bevolking. Maar, hoewel de steeds hogere graanprijzen het ontginnen van minder vruchtbare of ongunstig gelegen gebieden steeds aantrekkelijker maakten, bleken definitieve ontginningen op grote schaal geen haalbare kaart.

Een van de grootste problemen was het mestgebrek, maar ook de bijzondere eigendomsstructuur leverde op veel plaatsen moeilijkheden op. Formeel was het eigendom van de woeste gronden in handen van de landsheer. Deze had in het verleden, bewoners van allerlei plaatsen, gebruiksrechten, zoals weiderechten, turfsteken e.d., op de hen omringende gronden verleend. Voor ontginning daarvan moest toestemming worden gegeven en dan moesten er ook cijnsen en tienden over betaald worden. Daarnaast en dit was wellicht een veel groter probleem, leverden de dorpen onderling voortdurend strijd over wie welke rechten had op welke gronden. De processen sleepten vaak tientallen jaren voort en hielden ontginning op die wijze op of ontmoedigde deze tenminste. In 1809 (met de invoering van het wetboek Napoleon voor het Koninkrijk der Nederlanden) werden de - burgerlijke - gemeentes eigenaar van de woeste gronden of gemeijntes, zoals ze vaak genoemd worden.) De gebruiksrechten bleven echter bestaan. Onderlinge grensverschillen werden met de invoering van het kadaster definitief opgeruimd en in de loop van de 19e eeuw werden veel gemeijntes verdeeld, waardoor ook gebruiksrechten opgeheven of tenminste beperkt werden. Maar, omdat het mestprobleem bleef bestaan, beperkte de ontginning zich vaak, tot de aanleg van bossen. De ontwikkeling van de kunstmest en de invoering daarvan, die ongeveer 50 jaar geleden overal een feit was, deed een enorme vraag naar woeste gronden ontstaan. Omdat de invoering van de kunstmest ook een verandering van de bedrijfsvoering met zich meebracht, verminderde tegelijkertijd het belang van de gemeijnt voor de boerderij.

Zodoende werden de verzoeken om grond, om te ontginnen, in de jaren '20 en '30 bijna altijd gehonoreerd. Pas de laatste jaren hebben veranderde meningen over natuurbehoud zover de overhand gekregen, dat de resterende stukken heide nu beschermd worden. Over hoe deze ontwikkelingen zich in de Beerzen voordeden, wordt hierna, in drie afleveringen, beschreven.2)

2. De uitgifte

Op 30 mei 1334 gaf hertog Jan van Lotharingen, Brabant en Limburg aan zijn dierbare luiden van de dorpen van Beerse de gebruiksrechten van de gehele gemeijnt, gelegen tussen de gemeijntes van Oerle, Oirschot, Oisterwijk en Hilvarenbeek.³⁾ Zowel in velden als in bossen, in het natte en in het droge. Hij deed dat niet voor niets; naast een eenmalig bedrag, een voorlijf of pretium primitivum, van £5 moesten de inwoners van Oost- en Middelbeers jaarlijks 12 schellingen aan de rentmeester van de hertog betalen.⁴⁾ Voor dat bedrag hadden de ingezetenen het exclusieve gebruiksrecht van de gemeijnt; ze mochten de dieren van niet-ingezetenen, niet-gerechtigden arresteren, als deze op hun gemeijnt kwamen.

Voor 5 schellingen kon de eigenaar zijn vee terugkopen. Twee schelling voor de hertog, twee voor de dorpen en één voor de beambte, die gearresteerd had: de schutter. Voorts stond de hertog toe, de kosten die dit privilege of deze kaart met zich meebracht te compenseren met de verkoop van woeste grond aan ingezetenen. In het bovenstaande wordt Westelbeers niet genoemd. Dit heeft tot eind 1803 onder de halve heerlijkheid Hilvarenbeek gehoord en viel onder de schepenbank en in de 'vroente', de gemeijnt van Hilvarenbeek. Waar hier verder sprake is van 'de Beerzen' worden Oostelbeers en Middelbeers bedoeld, Westelbeers wordt tot aan de 19e eeuw steeds apart vermeld.

Deze uitgifte was, zoals ook blijkt uit de genoemde gemeijntes van buurdorpen, niet de enige. Vanaf het derde kwart van de 13e eeuw zijn tientallen kaarten van gemeijntes door de hertogen en soms ook door lokale heren uitgegeven. De vraag waarom plotseling rechten of in ieder geval gebruiken die al - eeuwen - lang bestonden, moesten worden vastgelegd, is nog niet afdoende beantwoord. Voor deze Beerse gemeijnt echter, heeft het feit dat de buurdorpen kort daarvoor soortgelijke rechten op schrift gekregen hadden, mogelijk een grote rol gespeeld. Wanneer de buurdorpen hun rechten uitgebreid hadden gekregen, zou er voor de Beerzen weinig gemeijnt meer gerest hebben. Deze gemeijnt, die voortaan met Beersveld (eendeels) en Vrouwerijt (anderdeels) zal worden aangeduid, was niet de enige woeste grond, waarop Beerse mensen rechten hadden. De mensen van het Hoogeind waren gerechtigd in de Grote Aard van Oerle, die van het Kuijkseind in de Loonse Aard en in het Molenbroek. Midden tussen Oostelbeers en Middelbeers lag de gemeijnt het Hadelt. Westelbeers viel, zoals gezegd, in de Beekse vroente.⁵⁾

3.1. Het gebruik

Gemeijntes hadden een veelzijdig nut. Ze werden niet alleen gebruikt om schapen en runderen te laten weiden, maar ook om vlaggen (heiofstand) te maaien, die in de stal tot strooisel dienden i.p.v. stro. Er werden russen (biezenpollen) gestoken, die men gebruikte als nokken voor daken en als versteviging van put of slootkan-

ten. Bijzonder belangrijk was ook de turf die er gehaald werd. Ze werd verdeeld in heiturf, de humus van de heide (mits er voorzichtig mee omgegaan werd, groeide deze in een aantal (6 á 15) jaren weer aan) en de moerturf, die uit de vennen en moerassen gebaggerd werd. De as van de turf werd zorgvuldig bewaard voor bemesting. Leem, die nodig was voor de wanden van gebouwen en soms ook wel gebruikt werd voor het bakken van steen, en zand, ook voor allerlei onderhoudswerkzaamheden, werden eveneens van de gemeijnt gehaald. Men sprokkelde er hout en velen hadden houtopstand op de voorpotingen voor hun erven. Als de hei bloeide, werden er bijenkorven geplaatst en tenslotte was er nog de jacht.

Niet ieder gebruik was overal toegestaan. Op de broeken mochten over het algemeen geen schapen grazen. Deze betere weiden bleven gereserveerd voor runderen en paarden. Waar meer groes (gras) was dan heide, mocht niet geturfd, gevlagd e.d. worden. Ook op turfvelen mochten geen vlaggen gemaaid worden, dat zou de groei van de turf belemmeren. Zieke, 'oirsere of oirruije' schapen waren niet toegelaten op de heide, vanwege het besmettingsgevaar. Over het algemeen was stelregel, dat men de aard niet mocht beschadigen. Waar wat gedaan mocht worden, werd bepaald door reglementen en keuren en ingevuld door de gezworenen, die de gemeijnt van dorpswege beheerden.⁶⁾ Voor speciale activiteiten, zoals uitmoeren en steenbakken, waren ook speciale vergunningen nodig.

Het gebruik van de gemeijnt was vanouds voor ingezetenen kosteloos. Niet-ingezetenen konden middels een z.g. aardbrief dezelfde rechten kopen of jaarlijks bepaalde rechten pachten. In 1866 ging de gemeente Oost-, West- en Middelbeers er toe over ook van ingezetenen een vergoeding voor het weiden te vragen. Niet kosteloos was het turven op het Beersveld. Jaarlijks werden de plakken (kavels) af te turven heide, bij afslag verkocht. Schepenen en gezworenen gaven, door op de hoeken te gaan staan, de grootte van de plakken aan en de afslager begon af te tellen van één gulden boven 'de pacht'. Werd er niet gemijnd, dan ging het kavel weg 'om de pacht, een vast bedrag van 10 stuivers. Het mogen kopen van heiturf was gebonden aan zekere voorwaarden. Veehoudende boeren en zij die geen vee hielden, maar bij de 'gemeenteswerken'⁷⁾ telkens een man leverden, hadden per huishouden recht op een hele plak. Zij die alleen maar 'kamer-raaden' waren, die geen vee hielden en bij de gemeenteswerken maar een halve man of om de andere keer een man leverden, mochten maar een halve plak per huishouden afnemen. Degenen die niet zelfstandig een huishouding voerden, die 'geen hael of tangh ofte geen vuer alleen stookera', mochten helemaal geen turf kopen.

Predikant, pastoors, secretaris, schoolmeesters, vorster, schutters en gezworenen, als ook de scholen hadden ieder recht op een gratis plak. De opbrengst van de verkoping werd tussen Oostelbeers en Middelbeers verdeeld in de verhouding 3/5 - 2/5. De respectieve burgemeesters boekten de bedragen in hun dorpsrekeningen. De jacht was een heerlijk recht. Voor Oost- en Middelbeers werd het door de rentmeester van de domeinen verpacht. In Westelbeers competeerde de helft de halfheer. Het verpachten van de jacht leverde de gemeente Oost-, West- en Middelbeers in de jaren '20 van deze eeuw nog honderden guldens per jaar op.

De laatste vorm van gebruik, die toegelicht diel t- worden is de voorpoting. Het recht van voorpoting, van particuliere houtopstand op de gemeijnt, lag niet besloten in de uitgiftebrieven. De inwoners van Hilvarenbeek c.a., waaronder dus die van Westelbeers, kregen 22-11-1441 een pootkaart, met het recht de gemeijnt voor hun erven en langs de wegen tot 80 voet (4 roede = ca. 23 meter) toe te beplanten. Bij verkoop van het hout buiten Hilvarenbeek, zou men in plaats van de belasting van 't zesde hout (16 $\frac{2}{3}$ %), het tiende (10%) hout mogen betalen. Die van Oost- en Middelbeers mochten vanaf 31-10-1473 de gemeijnt 4 roeden opwaarts bepopen. Zij betaalden echter wel de gewone houtschat van het zesde hout, wanneer het buiten Beers verkocht werd. De wegen die door de gemeijnt liepen, werden door de gemeenschap bepoot. De baten vielen de gemeentes ook toe. Hout daarvan werd voor publieke werken, zoals het bouwen van bruggen en scholen gebruikt.

In 1696 werd door de Raad van State een reglement gegeven 'op het beplanten van de Meijerij'. Daarin werden voorschriften gegeven, om tot een dichtere beplanting te komen. De dorpen moesten kwekerijen aanleggen, waaruit de ingezetenen hun plantgoed konden betrekken. Er werden jaarlijks te planten hoeveelheden voorgeschreven, etc. Bezitters van akkers en weiden waren verplicht hun bezit naar de zijde van de gemeijnt en de openbare weg af te heinen, om te voorkomen, dat de dieren van anderen daar te gemakkelijk inkwamen (banheimselen). Maar ondanks dit alles was er volgens de la Court tot aan het eind van de 18e eeuw maar weinig belangstelling voor voorpotingen. Ik neem aan dat hij (gezien zijn achtergrond, n.l. de Baest) hier ook vanuit zijn Beerse ervaring sprak.⁸⁾

3.2. Het onderhoud

Niet alleen lusten, maar ook lasten bracht de gemeijnt met zich mee. Op de eerste plaats moesten de wegen en waterlopen, die door de gemeijnt liepen, door de gemeenschap onderhouden worden (de gemeenteswerken). Daarnaast vormden de zandverstuivingen een voortdurende bron van zorg. Ongecontroleerd afvlaggen, turfslaan, zandgraven en te intensief weiden, kon leiden tot wandelende duinen, die niet alleen de rest van de gemeijnt, maar ook de particuliere ervan bedreigden. Al in de 15e eeuw werd dit geconstateerd en werden er maatregelen getroffen. In 1439 spraken gezworenen van Beers, Haghorst, Spooronck en Oisterwijk af, 'dat men geen schaepen sall laten coomen binnen den zande voir Beers, Haeghorst, Spooronck ende Oisterwijk, daer men dat sandt gestopt heeft en al daer die putten gegreven zijn'.

De verwoesting werd bestreden met beplanting. De uitgifte van pootkaarten was daarbij een stimuleringsmaatregel van hogerhand. Toch bleef het een voortdurende zorg. In de 17e en 18e eeuw worden nog zandverstuivingen als oorzaak genoemd van het verloren gaan van gecultiveerde gronden onder Oostelbeers.⁹⁾

3.3. Het beheer

De gemeijnt met haar veelzijdig gebruik moest beheerd worden. Het nakomen van bepalingen omtrent het gebruik moest worden gecontroleerd, rechten t.o.v. buurgemeijntes gehandhaafd, eventuele inkomsten beheerd, enz.

De belangen van de grondheer, de hertog, werden in eerste instantie waargenomen door de 'onder-rentmeester' (van de domeinen). Dit ambt werd, in combinatie met de inning van de houtschat, jaarlijks per schoutambt verpacht. De onder-rentmeester moest overtreders van de hertogelijke voorschriften en de plaatselijke keuren vervolgen, tevens hield hij de schouw over de wegen, de waterlopen en de zandverstuivingen. Hij was bevoegd tot het schutten van vreemde beesten en bijen en moest opletten, dat er niet illegaal nieuwe erven werden ingegraven.

De tweede beambte op de gemeijnt was de schutter, soms ook heijmrader genoemd. Hij werd door de dorpen aangesteld. Zijn taak was het schutten: het in beslag nemen van vee, dat op particuliere erven was ingebroken of wanneer het op een deel van de gemeijnt kwam, waar het niet op mocht komen. Verder hield de schutter ook algemeen toezicht op de gemeijnt.

De derde instantie waren de gezworenen. Ook zij werden soms heijmraders genoemd, het verschil is niet altijd duidelijk. Zij begeleiden de onder-rentmeester op zijn schouw door de gemeijnt, bepaalden waar turf gestoken mocht worden en op welke andere manieren van de gemeijnt gebruik mocht worden gemaakt, zoals b.v. het plaatsen van bijen. Ze waren bevoegd op te treden tegen misbruiken. Ook zij werden door de dorpen aangesteld.

Sinds 1790 (misschien ook al eerder) was ook de vorster, de dorpsdeurwaarder bevoegd om op het Beersveld op te treden.

In 1798 werd door Middelbeers een pootmeester aangesteld, met als taak het toezicht op de bossen en de bebossing van de gemeijnt. In 1803 werd deze functie afgeschaft, maar in 1806 toch weer ingesteld.

Tenslotte was er nog de warandmeester. Hij hield toezicht op de jacht. Voor de halfheer van Hilvarenbeek was dat iemand van de laatbank of het leenhof van Hilvarenbeek. In Oost- en Middelbeers komen we in 1666 de Oirschotse Jan Jan Neggens tegen als warandmeester. Ook dit ambt werd vermoedelijk verpacht.

Omdat het onder-rentmeesterschap verpacht werd aan de hoogste bieder, gebeurde het geregeld, dat de pachter niet in de Beerzen woonde. Het toezicht kwam dan hoofdzakelijk neer op de schutter. Maar tenminste een maal per jaar hield de onder-rentmeester zijn 'waerheijd' of jaargeding. De inwoners van het schoutambt moesten op de heide verschijnen (op het Beersveld op de hoopjes) en werden afgevraagd of zij geen misbruik van de gemeijnt hadden gemaakt en of zij geen kennis van de misdrijven van anderen hadden. Op niet compareren op zich, stond een boete. Volgens het reglement op het onder-rentmeesterschap (reglement op de houtschat) mocht een pachter maar driemaal per jaar zijn geding houden.

Niet alleen op het Beersveld werden door Oost- en Middelbeers schutters aangesteld, maar ook op de Loonse Aard en het Molenbroek. Vanwege het gehucht het Hoogeind was er een schutter op de Grote Aard van Oerle. Westelbeers stelde zelf geen schutters aan. Men werd bediend door de twee schutters of onder-vorstors van Beek. De schutters waren vaak langer dan een jaar in functie.

De gezworenen deden net als de schepenen jaarlijks hun eed in de handen van de schout of diens vertegenwoordiger. Op de Huijgevoirt onder Westelbeers trad de rotmeester op als gezworene.

Op het misbruik van de gemeijnt stonden sancties. Op het Beersveld verbeurde men voor onvergund turfsteken 42 stuivers, voor het steken van groesturf 21 stuivers. De - inbeslaggenomen - turf mocht na klokgelui door de armen worden weggehaald. Op het buiten het dorp brengen van de turf stond ook een boete van 42 stuivers. Hei-vlaggen of -maaïen of zelfs gekocht turf tot strooisel verwerken kostte 21 stuivers. Het achterlaten van kuilen in de gemeijnt, het steken van russen zonder vergunning, het niet verwerken daarvan binnen 7 dagen , iedere keer verdeed men 7 stuivers (reglement 1790).

Op de Grote Aard van Oerle lagen de tarieven als volgt: het steken van groesturf 17 stuivers, het niet binnen drie dagen verwerken van russen of ze in stukken snijden, 7 stuivers per rus. Drie gulden kostte vlaggen en baggeren in harde groes. Putten en kuilen achterlaten: zes gulden. Wie de aard gebruikte zonder daartoe gerechtigd te zijn verbeurde naast zes gulden ook het 'tuigh' waarmee hij deze misslag beging. Wie turf buiten de aard bracht verbeurde naast een boete ook nog paard en wagen (reglement 1690).

Sinds 1617 kwamen de Beerze schuttarieven overeen met die van de Grote Aard van Oerle.

Vreemde vee: groot	0.16.4
Vreemde vee: klein	0. 4.0
Eigen vee: groot	0. 7.0
Eigen vee: klein	0. 1.0

Dit tarief gold per stuk. Het geschutte vee werd in een z.g. schutskooi gebracht en als het niet onmiddellijk werd gelost, werden er kosten berekend voor het in de voeder houden. to)

Na enige tijd nog niet vrijgekochte beesten, konden in het openbaar worden verkocht. Dit gebeurde o.a. met 70 schapen die in 1659 op het Molenbroek waren geschut. Ze werden voor de Leen en Tolkamer in Den Bosch verkocht.

Voor Westelbeers werd op 30-5-1810 een reglement ingesteld. De inhoud was als volgt:

1. Ieder jaar zullen de palen, waar tussen de ingezetenen heide kunnen vlaggen en turven, een weinig worden veranderd. Die in de turfaard heide afvlagt verbeurt f 3,—.

2. De boete voor groesturf steken is f 3,—.
3. Schout en schepenen zullen turfverkopeningen doen in het Witven, 't Goor, de Spreuwelse heide en in het Broekeind.
4. Schout-civil en schepenen zullen waken over de gemeijnt en gelasten de naburen eengelijke te doen. Twee burenen kunnen een derde aanbrenge. De boetes worden als volgt verdeeld: 1/3 voor de schout-civil, 1/3 voor de aanbrenge en 1/3 voor de armen.

Heel hoog, nl. J 30,— waren de boetes die aan het eind van de 18e eeuw door de onder-rentmeester voor misbruik van de gemeijnt werden gegeven.

De boetes die vielen werden op verschillende manieren verdeeld. Werd een boete gelid door de schutter, gezworene of vorster, dan was óf de helft voor degene die beboet had en de andere helft voor de armenkassen van Oost- en Middelbeers, óf 1/3 ging naar de hertog (diens rechtsvolgers), 1/3 naar de dorpen en 1/3 naar schutter of gezworene. De reglementen zijn hier in tegenspraak. De armenkassen verdeelden de boetes weer op de bekende 3/5 - 2/5 wijze.

Werd de boete getild door de onder-rentmeester, dan ging daarvan 1/3 naar de rentmeester, 1/3 naar de domeinen en 1/3 mocht de onder-rentmeester zelf houden.

Boetes, gevallen in de Grote Aard van Oerle werden eerst toegedeeld aan het dorp 'die de calangie doet', later (1822) kwam 'het provenue van de boeten tot de gemeentekas, alwaar de bekeurde woonachtig is'.

Tot bekeuringen waren daar toen bevoegd: schout, raden en veldwachters benevens ter goeder naam en faam bekend staande ingezetenen voorzien van twee getuigen. De veldwachters kregen nog een vergoeding van j' 0.60 tot f 1.20 per 'calange', boven de boete te voldoen door de 'becalangierde'.

Weigerde men de boete te betalen, dan werd men voor de schepenbank of voor de Leen en Tolkamer gedaagd. Dit laatste overkwam b.v. in 1790 Thomas Wouters uit Oostelbeers. Na uitspraak konden de boetes aan de goederen van de overtreder verhaald worden.

De schutters op de aard van Oerle werden geloofd op hun woord (en eed bij de aanvang van hun functie gedaan). Onder Oerle waren zij in hun - soms moeilijke - positie enigszins beschermd, door dat op 'injurieeren, resisteren, affronteren of eenigszins wederstaan of te oneeren' van de schutter een boete van f 6.00 was gesteld. Of dat veel geholpen heeft, heb ik van de aard van Oerle niet na kunnen gaan. Echter van de Hilvarenbeekse schutter Jaspar van Eijndhoven is bekend, dat hij tenminste twee maal, op ernstige wijze door zijn klanten verwond is.") Soms werd ook niet opgetreden. Een voorbeeld daarvan is Marten Nelen, die omstreeks 1650 het Molenbroek op een onbehoorlijke manier gebruikte. Men durfde hem niet aan te pakken, omdat 'hij een quaden mensch is', waar iedereen bang voor was. Doch dit zullen uitzonderingen geweest zijn.

Vermeldenswaardig is nog, dat de genoten in uk.. vrunschap (d.i. aard) van Oerle ieder jaar een ronde maakten langs de grensstenen en palen van hun gemeijnt. De schutters, gezworenen en regenten moesten daaraan meedoen. Met non-comparitie verbeurde men een ton bier, te drinken door degenen die wel verschenen waren.^{12]}

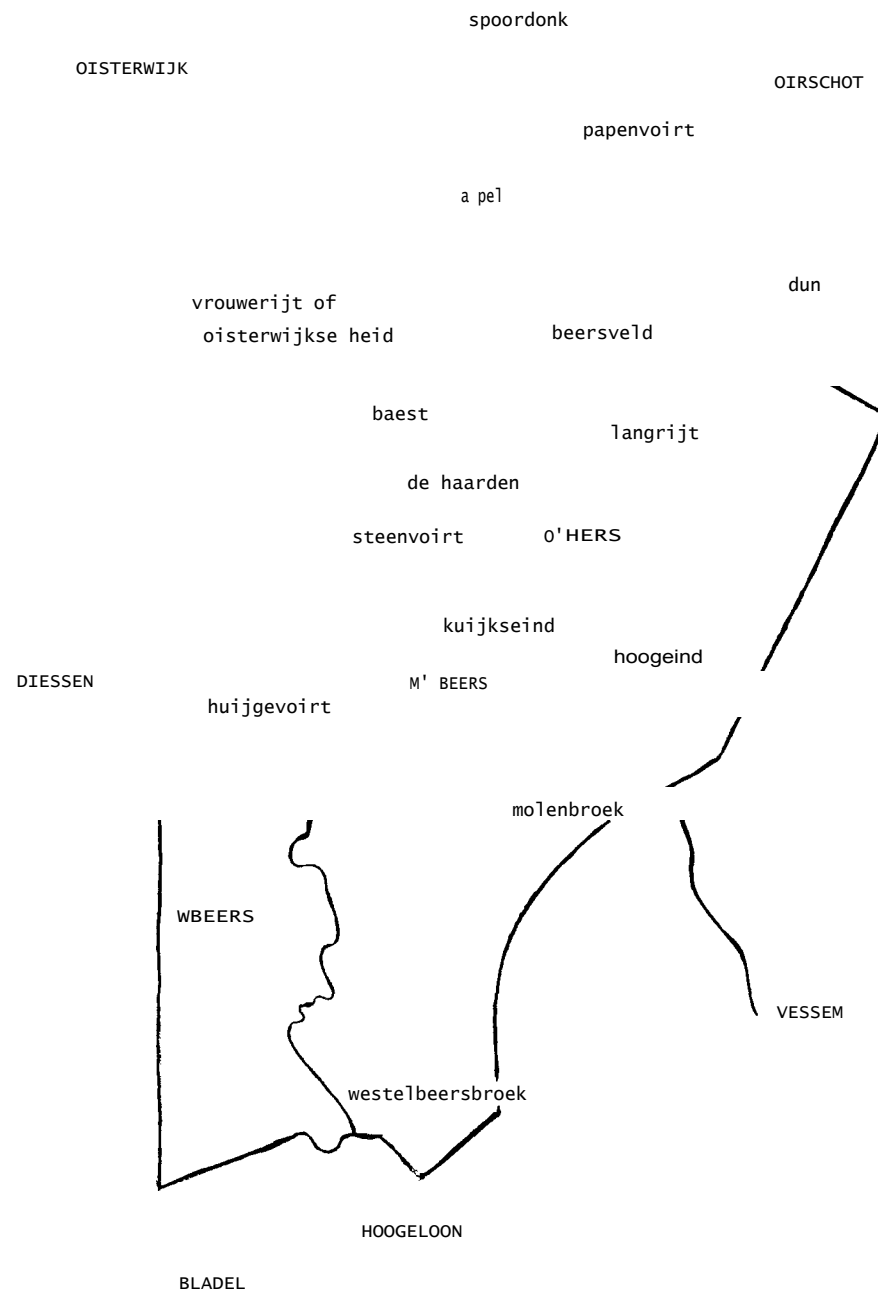
(wordt vervolgd)

NOTEN

Noten onder aan een hoofdstuk hebben betrekking op het gehele voorgaande hoofdstuk. Noten bij een bepaald onderwerp, houden alleen met dat onderwerp verband.

Gebruikte afkortingen:

- A.A. Oerle Administratief Archief Oerle.
 A.A. Oirschot Administratief Archief Oirschot (corpus). Voorlopige nrs.
 A.A. O-MB Administratief Archief (voor 1811) Oostel- en Middelbeers. Inventaris sinds kort weer beschikbaar.
 A.A. O'wijk Administratief Archief Oisterwijk.
 A.A. Vessem Administratief Archief Vessem.
 A.A. H'beek Administratief Archief Hilvarenbeek. De meeste nummers hebben betrekking op het daarin opgenomen administratief archief Westelbeers.
 R.A. O-MB Rechterlijk Archief Oostel- en Middelbeers.
 R.A. H'beek Rechterlijk Archief Hilvarenbeek, Diessen, Riel en *Westelbeers*.
 N.A. Notarieel Archief (inventaris J.A. ten Cate; De notariële archieven in Noord-Brabant).
 R.R.G. Archief Raad en Rentmeester-Generaal van de Domeinen.
 L.T. Archief Leen- en Tolkamer.
 C.C. Rekenkamer hertogen van Brabant, Algemeen Rijksarchief Brussel.
 P.G. Archief Provinciale Griffie van Noord-Brabant.
 G.S. Archief Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant.
 Kad. Kadaster Eindhoven.
 Gem. O-W-MB Gemeente Oost-, West- en Middelbeers.
 C.P. Collectie Provinciaal Genootschap.
 R.v.B. Raad van Brabant (Den Haag).
 R.A.N.B. Rijksarchief in Noord-Brabant.
 l.s. los stuk.
 s.f. zonder paginering.

afb. 1

1. Gemeijnt is in deze streken de meest gangbare term. Lr 1'. [cl echter ook gesproken over: aard, vroeente, vrunschap e.d.. Vochtige weiden, langs de beken werden broeken genoemd, een algemene term voor natte weide, dus ook voor particuliere grond.
2. W.J. Drosen, *De gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg en hunnen ontginning* (Roermond, 1927).
H. Blink, *Woeste gronden, ontginning en bebossing in Nederland, voormaals en thans* ('s-Gravenhage, 1929).
W. Krings, *Wertung und Umwertung von Allmenden in Rhein-Maas-Gebiet von Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (Assen, 1976).
Topografische kaart, Koninkrijk der Nederlanden, ± 1850, blad 51.
3. In het Beerse administratief archief is de originele uitgiftebrief nog bewaard gebleven, zij het enigszins gehavend. Dhr. Broeders heeft in noot 58 bij het artikel over de *Beerse Dorpsuithoudingen* (Campinia, 7e jrg. blz. 89) m.i. volkomen gelijk: er is inderdaad sprake van "cartae" en van het woord "jacens" zijn de twee eerste en de twee laatste letters duidelijk herkenbaar. Alleen de middelste ontbreekt. Onder op deze brief of kaart staat een "vidimus" anno 1407 van Johannes Abt van Tongerlo. Tongerlo was al vroeg betrokken bij de problemen rond de Beerse gemeijnt. Zie in de laatste aflevering van dit artikel onder het hoofdstuk van de processen tegen Oisterwijk en Oerle.
4. De totaalopbrengst van de hertogijnzen in de Beerzen in 1340 bedroeg ca. £ 13. Indien we aannemen, dat dit in die tijd een reël bedrag was, vertegenwoordigende een zekere huurwaarde, volgt daaruit, dat met de koop van de gemeijnt ook een reël bedrag gemoeid was. Een fikse aanslag op de dorpsfinanciën. Het voorlijf is dan niet zozeer als gift of geschenk of gebaar, maar als een werkelijke koopsom te beschouwen.
5. D.M.Th. Enklaar, *De gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen* (Utrecht, 1941).
F.W. Smulders, *Overzicht der gemeijntes* (In: Brabants Heem 1957, blz. 12 e.v.)
A.A. 0-MB, nrs. 51 en 437.
6. Een hertogelijke verordening was die op de houtschat en het onderrentmeesterschap d.d. 11-9-1525. In latere jaren enkele keren enigszins gewijzigd (R.R.G. nr. 337). Het ontstaan van de dorpskeuren is moeilijker te traceren. In 1790 werd bij J: en H. Palier te Den Bosch, de "ordonnantie of vernieuwinge der jaarkeuren der dingbanke en gemeente van Oostelbeers en Middelbeers" gedrukt (A.A. 0-MB, nr. 41). Het was goedgekeurd door de Raad van State en vervang een ouder, nu niet meer aanwezig, reglement. Het bevat vooral bepalingen m.b.t. het beheer van de gemeijnt. Het reglement van de Grote Aard van Oerle dateerde van 30-1-1690 en werd op 1-8-1727 door de Staten-Generaal goedgekeurd. In 1822 werd het door een nieuw vervangen. Verder zijn verspreid in het rechterlijk en administratief archief van de Beerzen verschillende bepalingen aangetroffen.
7. Gemeenteswerken: onderhoud van wegen, waterlopen e.d. die ten laste kwamen van de gemeenschap en door de dorpen uitgevoerd werden, zie verder onder hoofdstuk 4 Juridictie en gebruiksrechten.
8. W.J.D. van Iterson, *Schets van de landhuishouding in de Meijerij* (Den Bosch, 1868).
E. Vlierbergh, *De landelijke bevolking van de Kempen* (Brussel, 1906).
L. Deckers, *De landbouwers op de Noord-Brabantsche zandgrond* (Eindhoven, 1912).
P.E.A. de la Court, *Antwoord op de prijsvraag: Welke zijn de redenen waarom zeer vele gronden leeg en onbebouwd zijn blijven liggen* (Den Bosch, 1800), blz. 115.
J.C.M. Andrik, *inventaris Van de Mortel - de la Court* (inventarisreeks R.A.N.B. nr. 31), Den Bosch 1982.
A.A. 0-MB, nr. 17 (24-12-1798 en 5-2-1799) en nrs. 41 en 46.
A.A. H'beek, nr. 58, fol. 266.
A.A. Vessem, nr. 230.
A.A. O'wijk, nr. 143.

- R.A. 0-MB, nr. 2 s.f. (24-4-1668), nr. 35 s.f. (27-1-1717), nr. 37, fol. 2 (16-5-1727) en fol. 86v (26-6-1731), nr. 49 I.s. (turfverpachting 1675).
R.A. H'beek, nr. 209, fol. 389v (15-1-1738).
P.G. IV 212 gemeenteverlagen 0-W-MB 1866 en 1920-1926.
R.R.G., nrs. 344/346. Reglement van haar ed.mog.heeren Raaden van State der Vereenigde Nederlanden op het beplanten van de Meijerij van 's-Hertogenbosch d.d. 29-10-1696, vernieuwd 9-7-1714.
9. Enklaar, a.w., blz. 370 (akte nr. 179 d.d. 5-1-1448).
A.A. 0-MB, nr. 16 (16-1-1773).
A.A. Oirschot, nr. 7707 en 7770.
R.A. 0-MB, nr. 37, fol. 86v (26-6-1731).
R.R.G., nr. 337 (reglement op de houtschat, 11-9-1525).
10. Waar de schutskooi van de Beerzen stond is niet bekend. Mogelijk ging het om een telkens wisselende plaats, bij het huizen van de schutters. Of de z.g. "Schutspaal" te Westelbeers gebruikt werd voor het schutten of voor de schutterij, dus het gilde, is eveneens onduidelijk.
11. Zie ook J. Lijten, *Oirschotse zoen-accorden* (in Campinia, 14e jrg., blz. 38).
12. F.W. Smulders, *Dorp - parochie - gemeijnt - gericht* (in Brabants Heem 1955, blz. 2 e.v.).
A.A. 0-MB, nr. 17 (24-4-1798, 24-5-1803, 22-7-1806) en nrs. 41, 51 en 436 (30-5-1810 en 14-9-1815).
A.A. Oirschot, nr. 7769.
A.A. Vessem, nr. 230.
R.A. H'beek, nr. 209, fol. 389v (15-1-1738).
R.A. 0-MB, nr. 2 s.f. (5-3-1669, 9-7-1669, 26-12-1669, 22-4-1670 en 17-6-1670) en nr. 30, fol. 20 (23-2-1617) en l.s. (10-5-1713).
Bosch protocol a^o 1473/74, fol. 314V315 (27-11-1473).
N.A., nr. 5072, fol. 38 (15-12-1666) en nr. 5103 s.f. (20-9-1659).
R.R.G., nrs. 303, 336 en 337.
L.T., nr. 166.
Gemeente 0-W-MB, dossier Molenbroek.

IV.

D'N KROMMEN ERREM door Toke van de Ven - Lommers

„D'n krommen errem", wat is dat toch ?
Zo ongeveer weet ik 't nog.
Iets uit vervlogen jaren.
Had men een „kindje ingekocht",
Dan werd de moeder opgezocht.
Zo de gebruiken waren.

Dus zou men op bezoek dan gaan,
Dan werd wat in een korf gedaan
Van 't goede dezer aarde.
Een zelfgebakken krentenmik,
Een boereworst, zo lekker dik,
Die men ervoor bewaarde.

Ook honing, zo uit het bedrijf,
Een peperkoek, die ging door 't lijf.
Roomboter om te smeren.
Ook eieren deed men soms erbij.
En was het herfst of wintertij
Wat appels en wat peren.

Soms droeg men al die goede waar
Zo in de schoot of boezelaar.
Maar hóe men het versjouwde,
Het was een zaak van veel gewicht
En daarom was men wel verplicht
De arm steeds krom te houden.

En daar komt nu die naam vandaan.
't Was dus op kraamvisite gaan.
Traditie uit die jaren.
Zoals het vroeger tijden ging.
Toch wil ik die herinnering
In mijn gedacht bewaren.

*(Eerder gepubliceerd in "In het Lommer van de Kempen",
door Leentje van Kempen en Take Lommers, Oirschot 1980)*

V. DE STRIJD VAN OIRSCHOT OM EEN TREIN- OF TRAMVERBINDING door H. Mijland

Boze tongen beweren wel eens dat Oirschot de aansluiting op het landelijke spoorweganet bewust heeft tegengehouden. Angst voor verstoring van de landelijke rust en vrees voor de melkproductie van de koeien zouden de drijfveren zijn. Uit het archief komt echter een geheel ander beeld naar voren. Een beeld van een allertreagerend Oirschot op plannen tot aanleg van spoorlijnen. Wanneer die mislukken, ondernemen de gemeente en haar inwoners verwoede pogingen om een tramverbinding tot stand te brengen. Dit artikel handelt over die strijd.

SPOORWEG BREDA - TILBURG - EINDHOVEN

In de raadsvergadering van 9 maart 1857 deelt H.B. Smits mede dat er plannen bestaan voor de aanleg van een spoorlijn van Tilburg naar Eindhoven.¹⁾ De raad van Oirschot besluit terstond om een schrijven te richten aan de maatschappij die de aanleg gaat uitvoeren. In die brief wijst de raad er op dat het voor de exploitatie van de lijn voordelig is wanneer deze via Oirschot loopt en er aldaar een station wordt gebouwd. Als deze plannen in 1858 concretere vormen aannemen en blijkt dat het rijk de spoorlijn gaat aanleggen, als onderdeel van het traject Rotterdam - Breda - Tilburg - Eindhoven - Roermond - Maastricht, richt de raad van Oirschot zich tot Z.M. de Koning, de minister van Binnenlandse Zaken en tot de Tweede Kamer met het verzoek de aanleg van de spoorlijn via Oirschot te willen bevorderen.²⁾ Kort voordat de Tweede Kamer het wetsontwerp tot bekrachtiging van de concessie behandelt - eind 1859, zendt de Oirschotse raad nogmaals een request aan die kamer om toch vooral het voorliggende ontwerp, dat uitgaan van een lijn via Oirschot, aan te nemen.³⁾ De kamer neemt het ontwerp van wet inderdaad aan, waarop de raad zich met een gelijkkluidend verzoekschrift tot de Eerste Kamer wendt.⁴⁾ Kennelijk zijn er toch wijzigingen in het traject doorgevoerd. Wanneer namelijk de wet in augustus 1860 wordt gepubliceerd, blijkt dat de spoorlijn niet via Oirschot maar via Boxtel van Tilburg naar Eindhoven zal gaan lopen.⁵⁾ Opgegeven wordt dat het eerder vastgestelde tracé is "afgestuit op redenen aan het stelsel van verdediging ontleend".

Zodra dit bekend is, vraagt de raad van Oirschot in een verzoekschrift aan de minister van Binnenlandse Zaken om de spoorweg zo veel mogelijk ten westen van Boxtel en de weg Boxtel - Eindhoven aan te leggen én zo dicht mogelijk bij Oirschot, dit omdat "..... deze Gemeente, welke zoo wel door hare bevolking als door haren handel en nijverheid tot de meest belangrijke plattelandsgemeenten van Noord-Brabant behoort en slechts door gebrek aan betere middelen van vervoer in hare uitbreiding en meerder vertier wordt tegengehouden".⁶⁾ Dit verzoek

wordt nogmaals herhaald als eind 1861 begonnen is met de voorlopige opmetingen voor de aan te leggen lijn.⁷⁾ Of er ooit antwoord op deze verzoeken is ontvangen blijkt niet uit de stukken. Een verlegging van het tracé is in ieder geval niet doorgegaan. De praktische voorbereidingen voor de aanleg van het traject Boxtel - Eindhoven beginnen in 1864 met de aankoop van de benodigde gronden.⁸⁾ Het traject wordt op 1 juli 1866 in gebruik genomen.⁹⁾

DE STOOMTRAM

Het huidige Brabantse spoorwegnet is in de tachtiger jaren van de vorige eeuw nagenoeg voltooid. De zeer grote investeringen die voor de aanleg van spoorwegen noodzakelijk zijn, beperken de animo voor dergelijke projecten.¹⁰⁾ Het zal dan ook tot 1910 duren voordat Oirschot weer betrokken wordt in een nieuw spoorwegplan. Maar hierover straks meer.

Intussen zoekt men naarstig naar goedkopere mogelijkheden om het platteland te ontsluiten. Het reizen per postkoets of paard en kar over de slecht onderhouden kei- en zandwegen doet verlangen naar een comfortabelere wijze van vervoer. Bovendien is reeds gebleken dat de landbouw en nijverheid krachtig bevorderd kunnen worden door de vervoersmogelijkheden per trein. De oplossing wordt gevonden in de stoomtram, die dan ook een zeer snelle ontwikkeling doormaakt. Alleen in Noord-Brabant al zijn in de periode 1880 - 1910 door zes verschillende tramweg-maatschappijen 400 km rails gerealiseerd en in exploitatie genomen.¹¹⁾

Tramlijn Sint Oedenrode - Tilburg

Het eerste plan voor een tramverbinding waarin Oirschot betrokken wordt dateert uit deze bloeiperiode van de tram. De Tramweg-Maatschappij "De Meijerij" te Eindhoven probeert in 1898 een tramlijn te realiseren van Sint Oedenrode over Best, Oirschot, Moergestel en Oisterwijk naar Tilburg en vandaar via Goirle naar Hilvarenbeek met een zijtak Tilburg - Dongen. Het verzoek tot het verlenen van een concessie voor de aanleg en exploitatie van De Meijerij behandelt de raad van Oirschot op 9 februari 1898.¹²⁾ De raad verleent de concessie onder voorlopige voorwaarden en zegt de verlangde rentegarantie van f 400,— toe. Burgemeester en wethouders worden wel verzocht om met de directie van de maatschappij te gaan onderhandelen over een mogelijk rechtstreekse verbinding van Moergestel met Tilburg. De Meijerij wil best aan dit verlangen voldoen, wanneer tenminste de rentegarantie door Oirschot verhoogd wordt tot f 560,— per jaar. De raad heeft hiertegen geen bezwaar. t3)

Na overleg met De Meijerij en de betrokken gemeenten besluiten provinciale staten van Noord-Brabant op 1 december 1900 om de voor de tramlijn gevraagde rentegarantie te verlenen. Deze bedraagt twee procent van het tweederde gedeelte van de werkelijke kosten tot een maximum van f 737000.¹⁴⁾ Ook het rijk gaat accoord met de plannen en verleent een renteloos voorschot van eenderde van de to-

tale kosten.¹⁵⁾ Ondanks deze garanties is de tramlijn nooit gerealiseerd, uiteindelijk blijkt de financiële draagkracht van De Meijerij niet groot genoeg voor dit groots opgezette plan.

Ruim aanbod aan plannen

De plannen voor de aanleg van tramlijnen vanuit, of via Oirschot worden ná 1900 in hoog tempo ontwikkeld. Het eerste plan dateert uit 1907. In februari van dat jaar ontvangt de gemeenteraad van Oirschot een verzoekschrift van notaris H.A.F. Hoppenbrouwers uit Oirschot, dat mede ondertekend is door 188 andere inwoners, (zie foto).

Gevraagd wordt om een renteloos voorschot van f 25000 ten behoeve van de aanleg van een tramlijn van Oirschot via Best en Woensel naar Eindhoven. De raad behandelt het verzoek op 2 maart en besluit wel genegen te zijn het gevraagde voorschot te willen verlenen, als ten minste de inwoners zelf ook de helft van dat bedrag bijeen brengen.¹⁶⁾ Verder is van dit plan niets meer vernomen. Misschien is het onverwachte overlijden van de initiatiefnemer op 1 april 1907 te Breda daar mede oorzaak van.

In maart 1910 neemt het Tilburgse gemeentebestuur het initiatief voor een tramverbinding Tilburg - Oirschot. De raad van Oirschot kan zich echter niet aan de indruk onttrekken dat dit plan voornamelijk uit Tilburgs eigenbelang is geboren en gaat dan ook niet in op de voorstellen.¹⁷⁾

Het plan dat notaris Hoppenbrouwers voor ogen stond komt in april 1911 opnieuw in discussie. Hieronder zal daarop uitvoerig worden ingegaan.

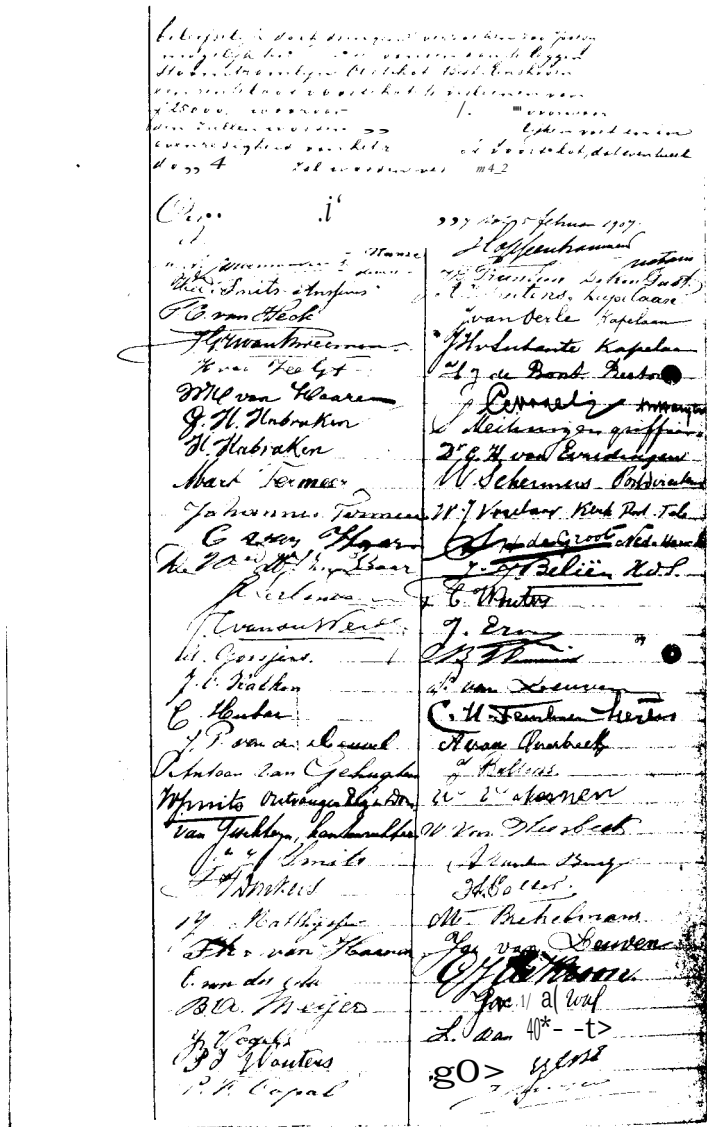
In juni 1911 lanceert de firma Waltmans en Co te Breda een plan voor een *electrische* tramverbinding van Breda via Tilburg, Oisterwijk, Moergestel en Oirschot naar Eindhoven.¹⁸⁾ Het blijft bij dit plan.

Een verzoek van de heer E.L.F. Bolomey, directeur van de Ginnekenische Tramwegmaatschappij, om een concessie en een renteloos voorschot voor een stoomtramverbinding van Breda naar Oirschot, over onder meer Ginneken, Gilze, Tilburg en Moergestel, ontvangt de gemeente in februari 1912. Op dit verzoek wordt negatief gereageerd om de toegezegde garantie voor de tramlijn Eindhoven - Oirschot niet in gevaar te brengen.¹⁹⁾

De volgende concessie-aanvraag betreft wederom een elektrische tramlijn beginnend in Breda en eindigend in Oirschot. Dit keer komt het verzoek van de heer L.A. Gony te Brussel, in april 1914. Het gemeentebestuur antwoordt in dezelfde geest als aan de heer Bolomey.²⁰⁾

Twee jaar later volgt een verzoek van de Belgische S.A. Vicinaux-Hollandais voor de aanleg van een tramlijn Tilburg - Oisterwijk - Moergestel - Oirschot.²¹⁾ Ook dit plan is niet gerealiseerd.

Het laatst bekende plan waarover contacten zijn geweest dateert uit 1920. De

De eerste ondertekenaars van het verzoekschrift van notaris H.A.F. Hoppenbrouwers uit 1907.

Archief VBOV, ongeordend gedeelte.
Foto: P. Stawinsky, S.A. Zuid-Oost Brabant.

N.V. Locaalspoorweg Maatschappij Midden-Brabant te Tilburg probeert de gemeenten aandelen te verkopen in de aanleg en exploitatie van een tramlijn van Tilburg via Moergestel en Oirschot naar Eindhoven. Een nieuwe aanpak tot nu toe. Hoewel een aantal gemeenten aandelen kopen, waaronder Oirschot, en de planning en voorbereiding in een vergevorderd stadium komen, is ook dit plan een voortijdig einde beschoren.²²⁾

STOOMTRAM EINDHOVEN - OIRSCHOT

Zoals beloofd, gaan we nu nader in op het idee dat notaris Hoppenbrouwers in 1907 lanceerde, namelijk de tramlijn Eindhoven - Woensel - Best - Oirschot. Merkwaardigerwijs was de aanleiding voor het opnemen van dit oude plan, het voornemen om een spoorweg aan te leggen via Oirschot. Tijd van handeling is eind 1910.

In december 1910 ontvangt het Oirschotse gemeentebestuur een schrijven van de Vereniging tot behartiging van Oosterhout's Verkeersbelangen. De brief houdt een verzoek om steun in voor de aanleg van een spoorlijn vanaf Lage-Zwaluwe via Oosterhout, Dongen, Tilburg en Oirschot naar Eindhoven.²³⁾ Het antwoord van de gemeente Oirschot, gedateerd 11 januari 1911, benadrukt het belang van de aansluiting van Oirschot op het spoorwegnet. Een definitieve reactie wil het bestuur echter af laten hangen van de initiatieven van een naar Oosterhouts voorbeeld op te richten vereniging.

Vereniging tot behartiging van Oirschot's Verkeersbelangen

Voor een beter begrip eerst iets over de oprichting en doelstelling van deze vereniging. Het Oirschotse gemeentebestuur neemt zelf het initiatief tot oprichting. Burgemeester Breton van Lith zit op 20 februari 1911 een bijeenkomst voor in het raadhuis om te komen tot de oprichting van een Vereniging tot behartiging van Oirschot's Verkeersbelangen (VBOV). Doel van de vereniging zou moeten zijn: het verwezenlijken van de bestaande plannen tot aanleg van een spoorlijn Lage Zwaluwe - Oosterhout - Tilburg - Oirschot - Eindhoven. Besloten wordt een voorlopig comité eerst statuten en een huishoudelijk reglement te laten ontwerpen alvorens tot de definitieve oprichting over te gaan. Als die ontwerpen klaar zijn, wordt op 3 april 1911 de oprichtingsvergadering gehouden in de Harmoniezaal te Oirschot. Statuten en huishoudelijk reglement worden vastgesteld door 64 aanwezige leden. De vergadering ziet als doel de verwezenlijking van genoemde spoorlijn, het bevorderen van de aanleg van tramlijnen, wegen en fietspaden én de oprichting van een electriciteitscentrale. Het voorlopig comité wordt tot bestuur gekozen, dit zijn: notaris C.A.M. Mertens (voorzitter), jhr.mr. Th.E. Serraris, kantonrechter en griffier te Oirschot (vice-voorzitter), H.A. Nuijens, banketbakker en raadslid (secretaris), J.J. Beliën, hoofd der school (penningmeester) en G. Goossens, directeur van de R.K. Kweekschool, D. van Kalken en Jos. de Vocht, leden.²⁴⁾

Spoorlijn Lage Zwaluwe - Eindhoven

Kort na de oprichting bespreken de voorzitter en de vice-voorzitter van de VBOV het spoorwegplan met mr. dr. Van Best te Eindhoven, lid van de Tweede Kamer. De heer Van Best acht het spoorwegplan niet haalbaar. Volgens hem heeft de regering haar spoorwegpolitiek veranderd. De realisering van zo'n plan zou bovendien jaren gaan kosten. Van Best oppert dat de aanleg van een tramlijn veel meer kans van slagen heeft. Aan een tramplan wil hij zijn volledige medewerking verlenen. Het bestuur van de VBOV besluit daarop contact op te nemen met de Tramweg Maatschappij De Meijerij te Eindhoven en met de Vicinaux-Hollandais te Brussel om na te gaan of deze maatschappijen Oirschot in hun tramwegnet willen opnemen.²⁵⁾ De Meijerij reageert in mei 1911 op dit verzoek met de toezending van een voorlopige raming van kosten voor de aanleg van een tramlijn Eindhoven - Woensel - Best - Oirschot. De belanghebbende gemeenten zouden tesaamen f 56000 als renteloos voorschot beschikbaar moeten stellen. Het resterende bedrag van de totaalkosten, zijnde f 240000, zal opgebracht worden door het rijk, de provincie en de maatschappij.²⁶⁾

Het bestuur van de VBOV wil echter het plan voor de treinverbinding nog niet laten vallen. Eind juni 1911 wordt door haar een bijeenkomst belegd om dat plan nader te bespreken. Duidelijk wordt dat voor een aanvraag bij het ministerie de plannen uitgewerkt dienen te zijn, vergezeld van een begroting. Men onderkent ook dat indien de plannen voor de tramlijn Eindhoven - Oirschot gerealiseerd zullen worden, de kansen op aansluiting op het spoorwegnet voor Oirschot gering zullen zijn.²⁷⁾ Het plan voor de spoorlijn raakt dan ook al spoedig op de achtergrond.

Gemeenten en provincie

Het bestuur van de VBOV gaat nu besprekingen voeren met de gemeenten Best, Woensel en Eindhoven over de aanleg van genoemde tramlijn. Deze gemeenten blijken bereid een aandeel in de kosten van aanleg en exploitatie bij te dragen, wanneer Oirschot tenminste het voorbeeld geeft. De Meijerij zegt eveneens toe een deel van de kosten te zullen financieren.²⁸⁾ In oktober 1911 blijkt dat bepaalde toezeggingen door de Meijerij niet zijn nagekomen. Het bestuur van de VBOV besluit dan om zelf een concessie aan te vragen.²⁹⁾ Gedeputeerde Staten antwoorden dat ze deze aanvraag in overweging zullen nemen zodra de plannen en toelichtende bescheiden zijn ontvangen.³⁰⁾ In januari 1912 echter laten Gedeputeerde Staten weten er de voorkeur aan te geven dat de concessie wordt aangevraagd door De Meijerij, aangezien het college deze maatschappij wil belasten met de aanleg van tramwegen in het oosten van de provincie. Het bestuur besluit daarop om met de directie van De Meijerij te gaan praten.³¹⁾

De VBOV richt zich intussen ook tot de gemeenten met het verzoek de getoonde bereidwilligheid om te zetten in concrete toezeggingen. Oirschot geeft het verlangde voorbeeld door op 1 februari 1912 een renteloos voorschot van f 20000 be-

schikbaar te stellen onder nader te bepalen voorwaarden.³²⁾ Het college van burgemeester en wethouders van Best houdt het verzoek echter aan. Het college wenst eerst zekerheid te hebben over de van het rijk terug te ontvangen gelden wegens de onteigening van gronden voor de aanleg van het Wilhelminakanaal.³³⁾ Als echter in de raadsvergadering van februari 1912 de belangen van Best bij de geplande tramlijn worden toegelicht door de heren Mertens en Serraris van de VBOV, besluit de raad om toch een renteloos voorschot beschikbaar te stellen. De grootte van het bedrag wordt in de volgende vergadering bepaald op f 2500.³⁴⁾ De gemeente Woensel verleent eveneens een voorschot van f 2500. De Eindhovense raad houdt het verzoek aan in verband met een soortgelijke aanvraag voor een elektrische tramverbinding met Breda.³⁵⁾

Verzoeken om bijdragen aan onder andere de N.V. Achtsche Steenfabriek, de Kamer van Koophandel te Eindhoven en aan de Molkerei "De Beste Boter" te Best leveren negatieve reacties op.

Provinciale Staten van Noord-Brabant behandelen het verzoek van de VBOV in hun zomervergadering van 1912. Kort voor die zitting komen Tilburgse en Bredase statenleden in actie om te trachten het verzoek om subsidie aan te houden. Ondanks deze actie besluiten de Staten op 18 juli 1912 om uit de provinciale kas een bijdrage in de kosten te verlenen van tien procent met een maximum van J 2200 per kilometer doorgaande lijn.³⁶⁾

Wellicht dat de Eindhovense raad op dit bericht heeft gewacht, want in september van dat jaar besluiten zij tot toekenning van een renteloos voorschot van f 25000, echter onder niet nader bekende voorwaarden die echter op bezwaren zouden stuiten van Gedeputeerde Staten. Het totaal van de toezeggingen bedroeg op dat moment f 83000, ongeveer eenderde van de totale kosten.

Het ministerie

Nu eenderde van de kosten is gegarandeerd gaan de voorzitter en vice-voorzitter van VBOV hun zaak bepleiten bij het Departement van Waterstaat en de Raad van Toezicht op de Spoorwegen. Uit dit gesprek blijkt dat de bijdragen van de provincie en gemeenten verhoogd moeten worden om een kans van slagen te hebben. Nadere richtlijnen kan het ministerie pas geven wanneer de Raad van Toezicht rapport heeft uitgebracht.³⁷⁾ De volgende stap die het bestuur zet is het aanvragen van een onderhoud met het Eindhovense college, om duidelijk te maken dat bij handhaving van de door hen gestelde voorwaarden Gedeputeerde Staten nooit toestemming zullen geven aan de tramplannen.³⁸⁾ Het resultaat van dit gesprek wordt duidelijk uit een telegram dat de Eindhovense burgemeester op 3 november 1912 verzendt: "Proficiat vijfentwintigduizend gulden zonder voorwaarden toegestaan."

Nog diezelfde dag besluit het bestuur een audiëntie bij de minister aan te vragen om een verhoogde subsidie van het rijk te bepleiten. Tevens zijn zij van plan om te reageren op de door het Tilburgse gemeentebestuur ondernomen Haagse missie

om de geplande tramlijn te blokkeren, indien deze niet alsnog doorgetrokken wordt naar Tilburg.³⁹⁾ Twee weken later verzoekt de Moergestelse zustersvereniging, in een gezamenlijke bijeenkomst met de VBOV, om medewerking bij het doortrekken van de lijn naar Moergestel en Tilburg.

De Oirschotse vereniging voelt veel voor dit plan, doch om Eindhoven als subsidieënt niet af te schrikken mag aan die gedachte geen ruchtbaarheid gegeven worden. De VBOV verwijt de Moergestelse vereniging dit toch in de openbaarheid gebracht te hebben. Er ontstaat dan een verhitte discussie met het resultaat dat de Moergestelnaren vertrekken.⁴⁰⁾

In januari 1913 gaat jhr. Serraris op bezoek in Den Haag. Hem wordt duidelijk dat het plan voor de stoomtramlijn Eindhoven - Oirschot op het ministerie "enigszins onder het stof geraakt" is, zoals hij het later uitdrukt. De heer Hennekeler van het departement belooft echter op korte termijn te zullen berichten wat ondernomen kan worden om de zaak te bespoedigen. Hij waarschuwde er tevens voor dat de tegenwerking van Tilburg niet onderschat moest worden.⁴¹⁾ Nieuwe contacten met het departement, in mei 1913, maken nog eens duidelijk dat de Haagse belangstelling voor de tramlijn zeer gering is. Bovendien dreigt er een vertraging op te treden door de plannen van het Woenselse college om het tracé aldaar te wijzigen. De daar aan verbonden kosten zouden de toegezegde subsidies in gevaar kunnen brengen.⁴²⁾

Het blijft dan langere tijd stil rond de tramplannen. Het aantreden van ir. C. Lely als nieuwe minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, medio 1913, geeft het bestuur van de VBOV echter hoop op een nieuwe aanpak. Prompt wordt dan ook een audiëntie aangevraagd. In het daarop volgende gesprek maakt de minister duidelijk, dat de vereniging eerst schriftelijk moet antwoorden op het schrijven van het ministerie van 24 mei 1913. Bedoelde brief is een antwoord van het ministerie op een adres van de VBOV van 6 september 1912. In dat antwoord deelt het ministerie mede, dat er in principe geen bezwaar bestaat tegen de verlening van een concessie en een renteloos voorschot voor de tramlijn. Een definitieve toezegging kan echter pas volgen wanneer de begroting door het ministerie is goedgekeurd en er zekerheid bestaat over een bevredigende regeling van de exploitatie. De minister schrijft verder in die brief, dat hij gaarne zou vernemen onder welke voorwaarden De Meijerij de uitvoering op zich wil nemen. Voorts dienen alle benodigde vergunningen te worden overlegd en een bewijs dat het geld beschikbaar is. De minister merkt tenslotte op, dat aan de te verlenen concessie de voorwaarde zal worden verbonden dat de maatschappij, die de aanleg en exploitatie voor haar rekening neemt, verplicht wordt de tramlijn door te trekken naar Moergestel en Tilburg zodra de minister dat wenst én nadat door de streek, de provincie en het rijk tweederde van het benodigde aanlegkapitaal bijeen is gebracht.⁴⁴⁾ De Tilburgse actie heeft toch resultaat opgeleverd!

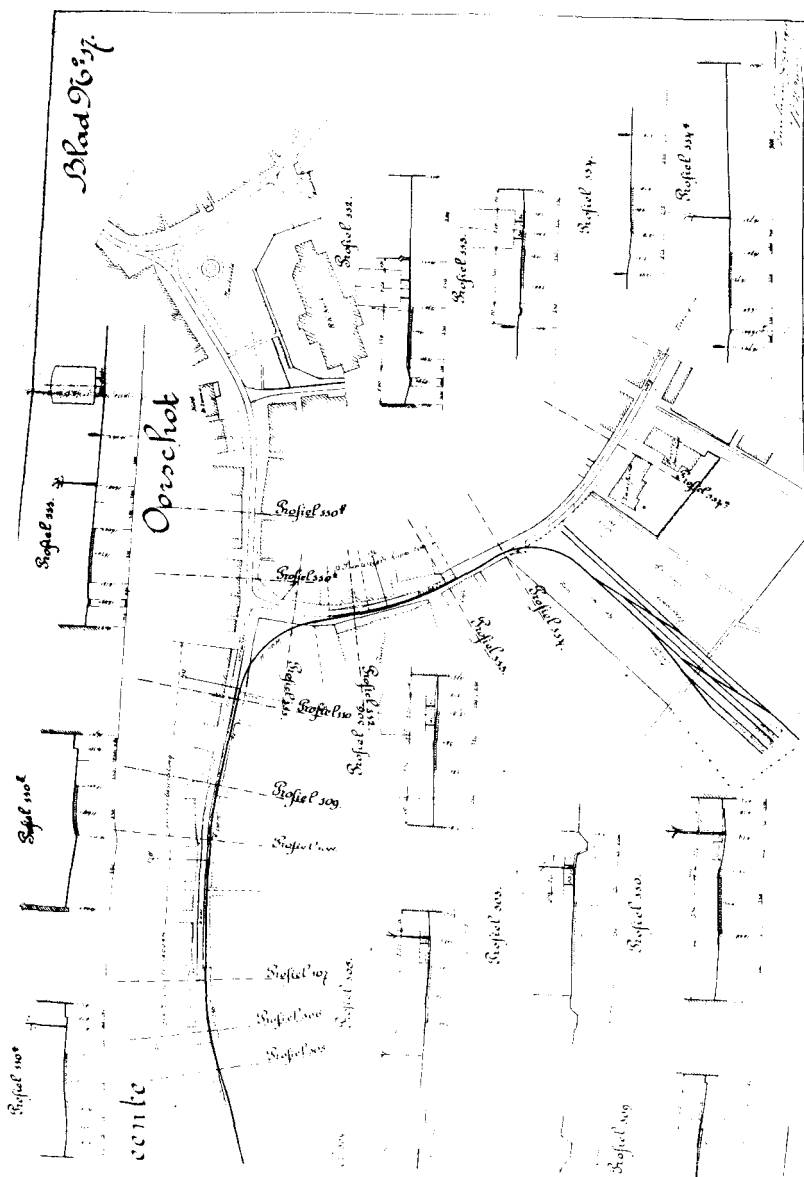
Onvrede en vertragingen

In de bestuursvergadering van 22 december 1913 komt de onvrede over het uitblijven van resultaat naar boven. De voorzitter en de heer Beliën doen in deze vergadering verslag van hun bezoek op 30 november aan de heer Van Best te Eindhoven. De heer Serraris tekent officieel protest aan tegen dit eigenmachtig optreden van genoemde bestuursleden. Hij brengt tevens bezwaren in tegen verdere onderhandelingen met de heer Van Best, die heeft laten blijken veel te praten en veel te beloven doch weinig hard te maken. De voorzitter is van mening juist gehandeld te hebben. Hij heeft van de heer Van Best de toezegging gekregen dat het antwoord van de minister van Waterstaat op het schrijven van de VBOV van 4 oktober 1913 binnen twee weken te verwachten is. De heer Serraris merkt op dat die termijn inmiddels tien dagen verstreken is en stelt voor zelf bij de minister te gaan informeren. De voorzitter echter wil een audiëntie aanvragen met medewerking van de heer Van Best. Het voorstel Serraris wordt met vier tegen twee stemmen aangenomen.⁴⁵⁾

Twee maanden later brengt de heer Serraris aan het bestuur verslag uit van zijn bezoek aan de heer Kroon, directeur van De Meijerij. Dit bezoek was nodig in verband met de door de minister gevraagde toezeggingen van de exploiterende maatschappij, welk verzoek nogmaals herhaald wordt in het antwoord van het ministerie van 13 februari 1914 op de reeds genoemde brief van 4 oktober.⁴⁶⁾ De volgende punten zijn tijdens dit gesprek toegezegd en besproken: Kroon zegt toe dat de totstandkoming van de tramlijn verzekerd is, het belang van de maatschappij brengt echter met zich mee dat er de eerste twee jaar niet aan kan worden begonnen; volgens Kroon is de regering van plan de provincies te dwingen hogere subsidies te geven; Kroon adviseerde om onmiddellijk een verzoek bij de staten in te dienen om meer subsidie en om de zaak persoonlijk bij de Commissaris van de Koningin te gaan toelichten. Het bestuur besluit om drie leden af te vaardigen naar de Commissaris en tevens om gedeputeerde en provinciale staten nogmaals persoonlijk te bezoeken. Aan de minister zal geantwoord worden dat op de gemeenten een beroep wordt gedaan om de toegezegde bijdragen te verhogen. Hem kan ook bericht worden dat de tekeningen en begrotingen spoedig zullen volgen.⁴⁷⁾

Op het verzoek om een groter renteloos voorschot reageren de gemeenten Best en Oirschot pas in juli 1914. De Oirschotse raad verhoogde de bijdrage met f 5000 tot f 25000.⁴⁸⁾ De raad van Best wijst het verzoek echter af. Hij meent dat het belang van de gemeente bij de aan te leggen tramlijn voldoende tot uitdrukking is gekomen in de reeds toegekende subsidie⁴⁹⁾ (éentiende van de Oirschotse). Best stond natuurlijk sterk met de aanwezige spoorweg. Ook het Eindhovense bestuur wijst het verzoek af.⁵⁰⁾ Een antwoord van Woensel is niet aangetroffen.

Ondanks de toezeggingen van de Meijerij, in februari 1914, om de tekeningen en begrotingen spoedig gereed te maken, ontvangt de VBOV deze eerst in maart

Tekening van het emplacement te Oirschot met remise, station en woning voor de geplande tramlijn Eindhoven - Oirschot, 1915.

Huidige situatie: Rabobank / de Lepelaar.

Archief VBOV, tekeningen boek.

Foto: P. Stawinsky, S.A. Zuid-Oost Brabant.

1915. Na inzage en accoordbevinding worden ze meteen doorgezonden naar de minister. Het duurt dan weer ruim een jaar voordat enige activiteit omtrent de tramlijn wordt vernomen. Het is een gunstig bericht. B. en W. van Eindhoven kunnen namelijk begin april 1916 berichten, dat de raad teruggekomen is op haar besluit van 29 augustus 1914 om het renteloos voorschot niet te verhogen. Besloten is nu het voorschot met f 5000 te verhogen tot f 30000. Voorwaarde is wel dat de verbinding binnen drie jaar in bedrijf moet zijn.⁵²⁾

ENKELE GEGEVENS UIT DE BEGROTINGEN
VAN DE STOOMTRAMLIJN EINDHOVEN - OIRSCHOT

De totale lengte van de tramlijn bedraagt 17 km.⁵¹⁾

De aanlegkosten die in 1911 nog op j 240000 worden geraamd, zijn in 1915 op f 350000 gekomen, waarin onder meer begrepen zijn voor :

rollend materieel:	4 locomotieven 4 personenrijtuigen 20 goederenwagons 1 postrijtuig	f 98000
gebouwen:	remise, station, woning en emplacement, allen te Oirschot (zie foto) * in de andere plaatsen waren voor- * zieningen aanwezig	f 22000
spoorbanen zonder kunstwerken		f 132321

De exploitatiekosten per jaar werden geraamd op f 27905.

Eind 1916 ontvangt de VBOV eindelijk antwoord van het ministerie op de in maart 1915 ingezonden begrotingen en tekeningen.⁵³⁾ De minister heeft nog al wat aanmerkingen op de plannen. Een van zijn wensen is dat er twee wijzigingen komen in het geplande tracé, bovendien zijn er in de begrotingen veranderingen aan te brengen. In het antwoord merkt de minister op dat nog niet alle vergunningen voor de aanleg en exploitatie zijn ontvangen. De minister hecht wel zijn goedkeuring aan de exploitatie van de lijn door De Meijerij. De VBOV zal dit schrijven, wat minstens een jaar vertraging gaat geven, met weinig enthousiasme ontvangen hebben.

Eindelijk duidelijkheid

In februari 1917 komt er eindelijk duidelijkheid in deze zaak. Dit blijkt uit het concept van een brief van het bestuur van de VBOV aan de heer Bressers te Dongen, lid van Gedeputeerde Staten. De bereidheid van De Meijerij om de aanleg en exploitatie van de tramlijn ter hand te nemen wordt duidelijk uit het volgende citaat:

"Na de veeljarige actie voor onze tramverbinding door de Regeering voor de vraag gesteld de verklaring over te leggen van de betrokken Maatschappij de Meijerij dat ze de lijn Eindhoven - Oirschot zal exploiteren, en onder welke voorwaarden ze deze verplichting op zich zou nemen, wordt ons duidelijk wat ik reeds sinds eenigen tijd al vermoedde, dat de Maatschappij onder der leiding van den nieuwen Directeur van Lockhorst deze uitbreiding van haar net niet gunstig gezind is." ⁵⁴⁾

Directeur Van Lockhorst adviseerde de VBOV dan ook, volgens genoemd concept, dat het verstandig zou zijn om aan te kloppen bij de Staats Spoorwegen. Wellicht dat die bereid waren om de concessie over te nemen.

Dit is het laatste wat in de onderzochte archieven te vernemen is over de zo vurig gewenste tramlijn Eindhoven - Oirschot.

SLOT

De niet al te serieuze bewering aan het begin van dit artikel is nu wel weerlegd. Oirschot heeft wel degelijk strijd geleverd om een trein- of tramverbinding tot stand te brengen. Wat kan echter de oorzaak zijn van het mislukken van zoveel plannen?

Ten aanzien van het spoorwegtraject Tilburg - Eindhoven, dat op het laatste moment verlegd werd over Boxtel, is de reden duidelijk. De ambitieus opgezette tramlijn Sint Oedenrode - Tilburg met aftakkingen naar Hilvarenbeek en Dongen bleek, ook in de bloeiperiode van de tram, financieel niet haalbaar voor De Meijerij.

Wat de tramplannen van ná 1910 betreft, valt met name de ongecoördineerdheid van die plannen op. De ene lijn wordt gepland via Oirschot, de andere eindigt in deze plaats zonder een bestaande aansluiting op de nabije grote gemeenten. Bovendien bleek de onderlinge rivaliteit van de gemeenten, met name van Tilburg, niet bevorderlijk voor het welslagen. Het meest uitgewerkte plan, dat voor de lijn Eindhoven - Oirschot, werd ook slachtoffer van die rivaliteit. De concessiehouder, De Meijerij, toonde bovendien niet voldoende interesse. Dit is niet zo verwonderlijk wanneer men weet dat die maatschappij juist in een crisis verkeerde.⁵⁵⁾ In 1916 en 1917 moest zij forse tariefsverhogingen doorvoeren om zich te handhaven. Bovendien werden de tramwegmaatschappijen in die jaren geconfronteerd met een nieuwe, goedkopere vorm van openbaar vervoer, namelijk de autobusdiensten. De tram was op zijn retour.

Oirschot zelf heeft niet op meerdere paarden tegelijk gewed. Wanneer de gemeente serieus met een plan bezig was, heeft ze andere geen steun toegezegd. Misschien heeft het door met De Meijerij samen te werken, wat in het laatste geval overigens van boven is opgelegd, op het verkeerde paard gewed.

NOTEN

1. Administratief archief Oirschot vanaf 1821 (A.A. Oirschot), voorlopig inventarisnummer 6.
2. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 6, raadsverg. 30 aug. 1858, punt 10.
3. Ibidem, raadsverg. 4 okt. 1859, punt 6.
4. Ibidem, raadsverg. 7 dec. 1859, punt 6.
5. Wet van 18 augustus 1860 tot aanleg van spoorwegen voor rekening van de Staat (Staatsblad 1860, nr. 45).
6. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 7, raadsverg. 3 aug. 1860, punt 3.
7. Ibidem, raadsverg. 28 dec. 1861, punt 14.
8. Ibidem, raadsverg. 10 juni en 13 aug. 1864.
9. Archief Streekarchief Oirschot, correspondentie 1977, nrs. 38-40.
10. In de wet van 18 augustus 1860 (Stb. 1860, nr. 45) wordt reeds een minimum van f 10.000.000 per jaar uitgetrokken op de rijksbegroting voor de aanleg van spoorlijnen.
11. Deze gegevens zijn ontleend aan het Ten geleide en Ter inleiding in W.J.M. Leideritz, *De tramwegen in Noord-Brabant*, Leiden 1978.
12. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 10.
13. Ibidem, raadsverg. 7 mrt. en 20 aug. 1898.
14. Archief van de Vereniging tot behartiging van Oirschot's Verkeersbelangen (gedeponeerd in het A.A. Oirschot) (Archief VBOV), ongeordend gedeelte, brief van Gedeputeerde Staten van 13/20 december 1900.
15. Archief VBOV, ongeordend gedeelte, brief van De Meijerij aan Provinciale Staten van 29 april 1903.
16. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 10, raadsverg. 16 feb. en 3 mrt. 1907.
17. Idem, v.inv.nr. 11, raadsverg. 19 mrt. 1910, punt 10.
18. Archief VBOV, v.inv.nr. 5, brief van 22 juni 1911.
19. Idem, ongeordend gedeelte (request van 23 feb. 1912) en notulenboek (bestuursverg. 17 mrt. 1912); A.A. Oirschot, v.inv.nr. 11, raadsverg. 22 juni 1912, punt 4.
20. Archief VBOV, ongeordend gedeelte (request van 15 apr. 1914); A.A. Oirschot, v.inv.nr. 11, raadsverg. 4 mei 1914, punt 4.
21. Archief VBOV, ongeordend gedeelte (brief van 11 mrt. 1916); A.A. Oirschot, [v.inv.nr. 11](#), raadsverg. 24 mei 1916, punt 6.

22. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 11, raadsverg. 7 feb. en 1 mei 1919; Archief VBOV, ongeordend gedeelte (balans en verslag over 1920 van de N.V. Locaalspoorwegmaatschappij Midden-Brabant).
23. Archief VBOV, v.inv.nr. 5, brieven van 20 dec. 1910 en 11 jan. 1911.
24. Idem, notulenboek.
25. Ibidem, bestuursverg. 23 apr. 1911.
26. Archief VBOV, v.inv.nr. 5, brief van 17 mei 1911.
27. Ibidem, verslag van 23 juni 1911.
28. Archief VBOV, notulenboek, bestuursverg. 30 juli 1911.
29. Ibidem, bestuursverg. 20 okt. 1911.
30. Archief VBOV, v.inv.nr. 5, brief van 9 nov. 1911.
31. Idem, notulenboek, bestuursverg. 28 jan. 1912.
32. A.A. Oirschot, v.inv.nr. 11.
33. Administratief archief Best (A.A. Best), inv.nr. 19, vergadering B. en W. 15 feb. 1912, punt 4.
34. A.A. Best, inv.nr. 4, raadsverg. 28 feb. en 11 apr. 1912.
35. Archief VBOV, v.inv.nr. 5, brieven van 12 mrt., 23 apr. en 14 mei 1912.
36. Ibidem, brieven van 5 en 23 juli 1912. In de brief van 23 juli wordt een bedrag genoemd van f 22000 per kilometer doorgaande lijn. Het gestelde maximum bedraagt f 33000. Het bedrag per kilometer moet een verschrijving zijn, aangezien de totale lengte waarvoor subsidie gegeven wordt dan slechts 1,5 km zou bedragen. Uit andere gegevens blijkt dat de tramlijn 17 km lang zal worden, waarvan 15 km nieuw aan te leggen zijn. Een bedrag van j 2200 per kilometer is dan ook juister.
37. Archief VBOV, notulenboek, bestuursverg. 19 okt. 1912.
38. Ibidem, bestuursverg. 26 okt. 1912.
39. Ibidem, bestuursverg. 3 nov. 1912.
40. Ibidem, bijeenkomst beide besturen op 17 nov. 1912.
41. Ibidem, bestuursverg. 19 jan. 1913.
42. Ibidem, bestuursverg. 4 mei 1913.
43. Ibidem, bestuursverg. 9 sept. 1913.
44. Ibidem, bestuursverg. 7 okt. 1913.
45. Archief VBOV, notulenboek.
46. Idem, ongeordend gedeelte.
47. Idem, notulenboek, bestuursverg. 22 feb. 1914.
48. Idem, ongeordend gedeelte, brief juli 1914.
49. A.A. Best, inv.nr. 4, raadsverg. 25 juli 1914, punt 3.
50. Archief VBOV, ongeordend gedeelte (brief van 8 apr. 1916).
51. Ibidem, diverse stukken.
52. Als noot 50.
53. Archief VBOV, ongeordend gedeelte (brief van 20 nov. 1916).
54. Idem, v.inv.nr. 5, concept-brief van 19 feb. 1917.
55. Leideritz, a.w., blz. 124.

VI. OIRSCHOTSE ZOEN-ACCOORDEN
A. ZOENEN WEGENS DOODSLAG, nrs. 41 - 45
door J. Lijten
m.m.v. L. v.d. Mierden voor de transcripties

Wat wij bij de inleiding tot de publicatie in het vorige nummer opmerkten, geldt ook nu. De bemoeienis van de schepenen met de registratie en het toezicht op het sluiten der zoen-accorden is intenser geworden. Dit neemt niet weg, dat de partijen autonoom blijven in het sluiten van een zoen-accorder. Het accorder, dat zonder inmenging van schepenen en zelfs zonder arbiters tot stand gekomen is, wordt evengoed erkend en geregistreerd.

Wij constateren een niet welkome poging tot inmenging van de centrale overheid. De tendens van het verdwijnen van bedevaarten zet zich voort, al moeten we niet schrikken, als ze terloops even de kop opsteken.

In zoen nr. 25 vermeldden wij, dat we geen familierelaties konden verstrekken betreffende Jan Dircks Bressers, die in 1519 werd vermoord. De heer W. de Bakker uit Oisterwijk maakte ons er op attent, dat hij indertijd een genealogie van de familie Bressers gepubliceerd heeft, waarbij deze moord en zoen ook wordt vermeld.¹⁾ Dat had ons niet mogen ontgaan en wij willen alsnog naar deze publicatie verwijzen, waar u de familierelaties volledig vindt uitgesponnen.

1. W. de Bakker (bewerker van de gegevens verzameld door Ferdinand Smulders), 'De Bresser', in De Brabantse Leeuw, mededelingenblad van de sectie geslacht-, naam- en wapenkunde van het provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, jrg. 21 (1972), blz. 126 - 127, 156 - 160, 161 - 167; jrg. 22 (1973), blz. 119 - 127, 129 - 153.

nr. 41

1538 april 23

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP CLAEUS WILLEMSZOOM VAN
 BERSE
 te Sint-Job-in-'t Goor

R.A.N.B., R.A. nr. 133, Oirschots schepenenprotocol van 1538, fol. XLVI.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Claeus Willemszoon van Berse

Dader: Peter Jacobszoon Verdyck

Zoencommissie: geen

Uitspraak: niet van toepassing.

De verzoening wordt niet uitgesproken maar vastgesteld bij onderling accoord tussen de families.

De voorwaarden zijn onbekend, daar zij in het accoord niet met name genoemd worden.

De afwikkeling heeft zijn beslag gekregen vóór het opmaken van het accoord, dat hier tegelijk als kwitantie van algehele afdoening is te beschouwen.

COMMENTAAR

Het slachtoffer was wel een inwoner van Oirschot, maar de moord is gepleegd te Sint-Job-in-'t-Goor. Wij vermoeden, dat de dader uit die plaats of de omgeving afkomstig was.

Het accoord wordt gesloten door een broer van het slachtoffer, met name Philips, namens de gehele familie. De wederpartij blijft enigszins in het vage. Er wordt in de akte geconstateerd, dat aan Philips "vanwegen Peters, misdadige voirge-"noempt, doir anderen goeden mannen alsulcken profitabele beternisse ende "anderen emenden beweesen, betaelt, gedaen ende oick voldaeen zyn, dat hy doir "die bitter doot, passie ende lyden Ons Heeren den voirscreven misdadige die "doot van wylen Claeussen zynen brueder vergeven ende dairaf quytgeschouwen "heeft." Zoals in een zoen-accoord gebruikelijk, belooft Philips "op soen, op "vrede, op soenbreck ende op vredebreck, dese voirscreven soone ten ewigen "daigen vast ende stendich te hauden ende dairop egeen wraecke te doen of doen "doen by hemselven ofte yemonden anders in enniger manieren."

Op deze grond menen wij er niet onderuit te kunnen om deze akte als een echt zoen-accoord te beschouwen. Evenmin menen wij voorbij te kunnen gaan aan de conclusie, dat de families volledig autonoom waren in het sluiten van een zoen-accoord: niet gehouden tot het kiezen van een zoen-commissie noch tot bepaalde voorwaarden of formaliteiten. In de zoenen 33 en 35a constateerden we reeds het ontbreken van een zoen-commissie.²⁾ Daarnaast hebben we enkele aanwijzingen gevonden, dat er zoen-accorden gesloten zijn, die ons verder niet bekend zijn. Andere aanwijzingen maken duidelijk, dat er ooit doodslagen zijn voorgekomen, waarvan helemaal niet bekend is, of er wel een zoen-accoord voor gesloten is. Wij hopen op deze aanwijzingen later apart terug te komen.

Onze indruk is, dat de Oirschotse regenten bij moord en doodslag de partijen volledig vrijgelaten hebben in het sluiten van een eventueel zoen-accoord en ook in de registratie daarvan. Zij hebben met de geestelijke overheid (het kapittel en de dienstdoende priesters) het duidelijk als hun taak beschouwd familie-vete's te voorkomen. Wanneer deze vete's dreigden, trachtten beide categorieën, maar dan meer als gezagvolle privé-personen, de partijen bij elkaar te brengen. Overigens waren zij steeds bereid te bemiddelen (denk aan de vele regenten en priesters in de zoen-commissies), maar drongen hun bemiddeling niet op. Wel hebben wij reeds geconstateerd - en in deze publicatie komt dit ook weer naar voren - dat, indien

het zoen-accoord voor schepenen werd gesloten, deze beide partijen van te voren lieten beloven, zich aan de eendrachtige uitspraak van de arbiters te zullen houden.

Zaken van moord en doodslag werden volledig geregeld krachtens gewoonrecht (constuymen), waarvan we tot nog toe geen enkele optekening hebben gevonden. Dit ontbreken van een schriftelijke optekening getuigt niet **tegen** het gewoonrecht maar juist **daarvóór**. De optekening van het gewoonrecht is de laatste fase in haar ontwikkeling. In principe is gewoonrecht ongeschreven.³⁾ Van vele andere onderdelen van het gewoonrecht in Oirschot is optekening bekend uit de tijd, waarin wij nu met de zoen-accorden beland zijn, en zelfs van een paar eeuwen vroeger. Hieraan wordt op het moment ernstige studie gewijd, maar er is nog veel te onderzoeken.

Het regelen van zaken van moord en doodslag kwam in Oirschot in de zestiende eeuw niet in de sfeer van wetgeving en ook niet van rechtspraak. Buiten Oirschot lag dit anders. In deze serie is reeds enkele malen ter sprake gekomen, dat in de steden in deze tijd de overheidsbemoeienis met deze zaken meer intensief was. Bovendien begon in deze jaren de centrale overheid (de hertog in casu keizer Karel V) zich met deze kwesties te bemoeien. In de volgende zoen zullen we een spoor hiervan vinden.

NOTEN

2. Campinia nr. 51 (okt. 1983), blz. 190 en nr. 52 (jan. 1984), blz. 42.
3. John Gilissen, La coutume, Typologie des sources du moyen âge occidental, fase. 41, Brussel 1982, blz. 25.

nr. 42

1539 febr. 13

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP WOUTER HENRICX ERVEN

R.A.N.B., R.A. nr. 133, Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. XXXIV.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Wouter Henricx Erven

Dader: Ard Peterszoon

Zoen-commissie

namens het slachtoffer: Thomas van den Ven, priester

Willem de Cort

Jaspar van Esch

namens de dader:

Jacop van den Eynde

Henrick Philipszoon van den Scoet

Henrick Gielis Hoppenbrouwers

Uitspraak

- A. Verzoening uitgesproken aan het einde van de akte, nadat van te voren beide partijen beloofd hadden zich aan de uitspraak te zullen houden.
- B. Voorwaarden
1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: 15 gulden voor de onmondige zoon van het slachtoffer
 - b. kosten: 3 gulden (eveneens zoengulden van 10 stuivers)
 2. geestelijke genoegdoening
 - a. 52 zielmissen (een jaar lang elke week)
 - c. bedevaart: niet gevraagd
 - d. 7 kaarsen van 1 pond: 5 in Oirschot
1 in Boxtel voor het kostbaar Bloed
1 in Best
 3. Schulderkenning
 - a. voetval niet gevraagd
 - b. wijken: verbanning uit Oirschot voor eeuwig
wijken in herbergen enz. niet genoemd

AFWIKKELING

Onmiddellijk na het zoen-accoord is een akte opgenomen van dezelfde dag, waarbij Gysbrecht Dircks Hoppenbrouwers als borg een bedrag toezegt van 12 Carolusgulden (à 20 stuivers) en 15 stuivers te betalen op Lichtmis naastkomende (2 februari 1540) voor al de genoemde geldsbedragen. Dit is meer dan het zoengeld + de kosten (180 stuivers). De resterende 75 stuivers zullen bedoeld zijn voor de 52 zielmissen.

COMMENTAAR

Het slachtoffer is wel een inwoner van Oirschot. De naam Erven komt in die tijd regelmatig voor. Wij vermoeden, dat de dader van buiten Oirschot is, misschien uit Boxtel. Daar moet een kaars geofferd worden, wat echter zijn reden ook kan hebben in de devotie van de familie van het slachtoffer. Wij menen, dat hij uit de nabije omgeving van Oirschot was. Bij de verbanning uit Oirschot voor altijd wordt niet bepaald, dat hij er voor rechtshandelingen "gastgewijze" mag komen, wat voor de Oirschotse ingezetenen gebruikelijk was. Wel wordt toegestaan, dat hij er passeert. Voor iemand uit Boxtel, die naar het zuiden moest reizen, was Oirschot natuurlijk moeilijk te vermijden.

De arbiters

Twee kennen we reeds als arbiter: Jaspas van Esch, president-schepen, uit zoen nr. 36b en 40 en Henrick Philipszoon van den Scoet uit zoen nr. 38.⁴⁾ De vier anderen zijn nog niet als arbiter voorgekomen. Thomas van den Ven is vanaf 1519 bekend als priester.⁵⁾ Vermoedelijk had hij een paar jaar een functie buiten Oir-

schot, maar vanaf 1523 verbleef hij wel constant in Oirschot, waar hij kapelaan (wast) en rector van het altaar van het H. Kruis en Sint Antonius.⁷⁾ Hij was ook notaris, een functie, die door meerdere priesters werd vervuld. Er zijn enkele testamenten bekend, die ten overstaan van hem zijn gemaakt.⁸⁾ Hij woonde in het blok achter het raadhuis, belendend perceel van "Den Engel" en van kanunnik Anthonis Bruyninx.⁹⁾ Hij was al eens arbiter geweest bij een civiele zoen.¹⁰⁾ Willem de Cort was zittend schepen; hij was het al geweest vanaf 1530 en zou terugkeren om de drie jaar tot 1545.¹¹⁾ Jacop van den Eynde is ons niet bekend. Misschien was hij van buiten Oirschot. Henrick Gielis Hoppenbrouwers was vermoedelijk nog jong en zou later schepen en president-schepen worden om de drie jaar van 1546 tot 1558, in welk jaar hij op 29 juni stierf.¹⁾

De voorwaarden

Uit het lage zoengeld en de soepelheid in de betaling ervan moeten we wel afleiden, dat de dader en zijn familie arm waren. De verdere voorwaarden zijn ook niet streng. De verbanning voor altijd uit Oirschot is voor buitendorpse mensen voor de hand liggend. Hierbij treffen we echter een heel aparte bepaling aan: "... met restrictie, dat die misdadige tegen dat voirscreven uuytblyven nummer-meere tot egeenen daigen en sal mogen impetreeren of doen impetreeren aen "onsen genedichsten heer den keyser als hertoge van Brabant ennige brieven van "relievementen ofte ennige andere brieven, dairdoir 't voirgenomde uuytblyven "belet ofte geinfringeert mochte wordden, ende ingevalle ja dat alsulcke brieven "geimpetreert wordden, soe sal dese uuytspraecke ende soone weesen ende geacht "wordden voir nyet gedaen, nul, machteloos ende van onwerden."

Deze clausule, die een voorwaardelijke vernietiging van het zoen-accoord inhoudt, geeft ons te denken. Zij moet ingegeven zijn door een poging van Karel V, om de supervisie en hoogste rechtsmacht ook over zoen-accorden aan zich te trekken. Dit past helemaal in zijn streven naar centralisatie en unificatie. Oirschot was daarvan klaarblijkelijk niet gediend. Deze bepaling komt niet zomaar uit de lucht vallen. Twee jaar van te voren was er een akte ondernomen, die ook in dit kader paste.

Op 13 maart 1537 was er een soort zoen-accoord gesloten met een moordenaar namens de keizer als hertog en de plaatselijke heer.¹²⁾ Het initiatief lijkt ons te zijn uitgegaan van de plaatselijke heer, Rycalt IV, die nogal op geld belust was. Zijn schout treedt op, mede namens de hoogschout, als vertegenwoordiger van de keizer en de heer en scheldt Bartholomeus Adriaanszoon Colen de moord op Jan Bantmans kwijt, nadat deze "beternisse gedaen" had. Wat de "beternisse" was, blijkt uit de onmiddellijk volgende akte, waarin de borgen van de schuldige beloven 32 Carolusgulden te betalen aan de schout op Sint-Jans-dag. Het motief dat er ook aan de heren zoengeld betaald moest worden, wordt zo geformuleerd: "...wairdoire hy misdaen heeft tegen die hoocheyt ende heerlicheyt ons alderge-nedichsten heeren 's keyzers ende syner genaiden landen." Met andere woorden: moord is niet alleen een misdaad tegen de persoon van het slachtoffer en zijn fa-

milie maar ook tegen de rechtsorde van het land en de hoogheid van de soeverein. Voorwaar een edel motief om samen 32 gouden Carolusgulden te delen.¹³⁾ Het zoen-accoord tussen de families van het slachtoffer en de dader is ons niet bekend. Ook is het niet bekend, hoe Oirschot gereageerd heeft op deze "nieuwigheid", maar tot nu toe zijn wij niet meer soortgelijke ingrepen tegengekomen.

Een aanwijzing, dat men zich in Oirschot tegen dit "heerlijke" ingrijpen heeft trachten in te dekken, kunnen we misschien zien in de akte van 4 april 1537, nog geen maand na het bovenvermelde gebeuren.¹⁴⁾ Daarbij verklaart Henrick, de zoon van Andries Henricks van Ginhoven, bijgenaamd de Lubber, dat hij wel door zijn broer Ard gewond is, maar dat zijn ziekte niet het gevolg is van die kwetsuur doch van een kwaal, die hij reeds eerder had. Als hij ten gevolge van zijn ziekte zou sterven, is dat niet door de schuld van zijn broer, die hij in deze onschuldig verklaart. Wat men al moest doen, om aan "heerlijke" begerigheid te ontsnappen.

NOTEN

4. Zie vorig nummer van Campinia.
5. Protocol van 1519, fol. XXIvo en XXXIIvo.
6. Prot. 1532, fol. LXXVIII; 1538, fol. LIIvo; 1539, fol. XXvo.
7. Prot. 1534, fol. LXXVIIIvo; 1538, fol. LIIvo; 1539, fol. LXXVII e.v.v. en XCIX; 1540, fol. LXVI en DOOI.
8. Prot. 1530, fol. Vivo en LXXIVvo; 1547, fol. XCIIIvo; 1548, fol. LVI.
9. Prot. 1526, fol. LXIIIvo; 1533, fol. LXIIIvo.
10. Prot. 1526, fol. XVIvo.
11. Zie de beginfolio's van de protocollen der betreffende jaren.
12. Prot. 1537, fol. XXXVII.
13. Bij akte van 8 maart 1388 regelde hertogin Johanna de verdeling van de heerlijke rechten tussen haar en Willem van Petershem in Oirschot en in Hilvarenbeek, waarbij van de boeten de helft aan de hertog en de helft aan de heer kwam. Van deze akte is een vidimus gegeven door het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht d.d. 1421 december 24. Een afschrift van dit vidimus uit het midden der zeventiende eeuw bevindt zich in het oud administratief archief van Oirschot, vrl. nr. 3912. Het is ook afgeschreven in het Register van Dooren - van Baar, blz. 247 - 249.
14. Prot. 1537, fol. XLIXvo.

nr. 43

ZOEN-ACCOORDEN VOOR MOORD OP JAN DIRCKSZOON STANS

nr. 43 a met de hoofddader 1539 mei 29

R.A.N.B., R.A. nr. 133, Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. LXXXvo.

Gepubliceerd door A. v. Sasse - v. Ysselt in Taxandria jrg. VIII (1901), blz. 303.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Jan Dirckszoon Stans

Hoofddader: Henrick Janszoon van den Hagelaer

Zoen-commissie

namens het slachtoffer: Thomas den Hoppenbrouwer

Corstiaen Willemszoon van Sichem

Jan van den Scoet

Henrick Philipszoon van den Scoet

namens de hoofddader: Marcelis Walravens, stadhouders

Jan Mengelen, vorster

Thomas van Nykercken

Frederik Vos

Uitspraak

- A. Verzoening uitgesproken aan het einde van de akte, nadat de partijen van te voren beloofd hadden zich aan de eendrachtige uitspraak van de zoen-commissie te zullen houden.
- B. Voorwaarden
 1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: niet uitdrukkelijk genoemd, hoewel de 5 Carolusgulden, te besteden aan wekelijkse zielmissen en het schilderij, misschien als zodanig beschouwd kunnen worden.
 2. geestelijke genoegdoening
 - a. 2 kloosterwinningsen
 - 1 dertigste
 - 52 zielmissen (een jaar lang elke zondag)
 - c. bedevaart: geen
 - d. 2 kaarsen van 1 pond bij de voetval
 - f. 3 Carolusgulden voor een schilderij op het altaar van Sint Barbara een eikenhouten kruis op de plaats van de misdaad
 3. schulderkenning
 - a. voetval in de kerk binnen het jaar
 - b. wijken: verbanning uit Oirschot voor 25 jaar wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Na 4 jaar verbanning werd aan Henrick van den Hagelaer weer toegestaan terug te keren naar Oirschot. is) Bemiddeling in deze verzoening werd verleend door kannik Gerard van den Schaut, die van de dader reeds 6 Carolusgulden ontvangen had, terwijl er hem nog 3 werden toegezegd, om die uit te delen als aalmoes. De verbanning werd dus in zekere zin afgekocht, terwijl we hier tevens een voorloper mogen zien van de armen-spynding.

nr. 43 b met de mededader 1539 mei 28 en 29
R.A.N.B., R.A. nr. 133, Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. LXXIXvo.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Jan Dirckszoon Stans

Mededader: Peter Henrickszoon van Berse

Zoen-commissie

namens het slachtoffer: Thomas den Hoppenbrouwer
Corstiaen Willemszoon van Sichem
Jan van den Scoet
Henrick Philipszoon van den Scoet

namens de mededader: Marcelis Walravens, stadhouders
Thomas van Nykercken
Jan Mengelen, vorster
Jaspar van Esch, president-schepen

Uitspraak

- A. Verzoening uitgesproken aan het einde van de akte, nadat vooraf door beide partijen beloofd was zich aan de eendrachtige uitspraak van de commissie te zullen houden.
- B. Voorwaarden
 1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: 75 gulden in 3 termijnen
 2. geestelijke genoegdoening
 - a. 3 kloosterwinningsen
2 dertigsten
 - c. bedevaart: geen
 - d. kaarsen: 10 pond was in de kerk
 3. schuldenkenning
 - a. voetval: geen
 - b. wijken: verbanning: 1½ jaar uit Oirschot
wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Onmiddellijk na de verzoeningsuitspraak is opgenomen de borgstelling voor de betalingen. Daaronder volgt pas de datering en de getuigen. Daar de datering luidt 28 en 29 mei, veronderstellen we, dat het accoord gesloten is op 28 mei en de borgstelling heeft plaatsgehad op 29 mei, terwijl toen ook de akte zal zijn opgesteld.

COMMENTAAR

Slachtoffer en daders zijn Oirschotse ingezetenen. Zoals gebruikelijk bij ingezetenen mogen zij tijdens de verbanning "gastgewijze" in Oirschot komen. Dikwijls is er dan bij bepaald: één of twee nachten en: om zaken te regelen. Hier ontbreken die bijgevoegde bepalingen.

De arbiters

In deze twee zoenen zijn de arbiters dezelfde behalve Frederik Vos, die alleen voor de hoofddader, en Jaspar van Esch, die alleen voor de mededader optreedt. Twee arbiters zijn ons onbekend: Corstiaen Willemszoon van Sichem en Thomas van Nykercken. De naam van Sichem komt in deze tijd wel voor in Oirschot; de naam van Nykercken hebben wij nog niet ontmoet. De andere arbiters zijn alle meer voorgekomen: Thomas den Hoppenbrouwer als dader in zoen nr. 28, als arbiter in de nrs. 35 b, 39 en 40; Jan van den Scoet als arbiter in nr. 36; Henrick Philipszoon van den Scoet in nr. 38 en 42; Jaspar van Esch in 35 b, 40 en 42; Marcelis Walravens in nr. 35 b; Frederik Vos als "dader" in 35 b, als arbiter in 38; Jan Mengelen in de nrs. 35 b, 37 en 39. Jan Mengelen wordt hier "vorstere etc." genoemd. Hij is te bespeuren als vorster in 1521 en 1522.¹⁶⁾ Zijn titulatuur kan daarop steunen. Hij heeft later een functie gehad, waardoor hij veel buiten Oirschot was. Als vorster is er geen plaats meer voor hem, maar misschien heeft hij de functie in naam behouden en door een ander laten waarnemen. De waarnemer wordt dan echter gewoon vorster genoemd.

De voorwaarden

Het doet vreemd aan, dat van de hoofddader geen zoengeld wordt gevraagd en van de mededader 75 gulden. Voor een verklaring zullen we verschillende factoren in ogenschouw moeten nemen. Op de eerste plaats moeten we wel aannemen, dat de familie van den Hagelaer belangrijk minder bij kas was dan de familie van Berse. Misschien waren zij zelfs zo arm, dat de mensen er schande van gesproken zouden hebben, als van hen zoengeld geëist werd. Toch is er misschien op een verkapt manier zoengeld gevorderd. Er is immers sprake van 5 Carolusgulden, waarvan 2 gulden besteed moet worden aan 52 wekelijkse zielmissen en 3 gulden aan een schilderij op het Sint-Barbara-altaar. In alle andere gevallen wordt de zaak, die gevraagd wordt, sec genoemd. Hier begint men met een bepaald bedrag, dat dan voor een dubbele bestemming besteed moet worden. Dit lijkt veel op een

eis van zoengeld. De besteding voor het schilderij op het Sint-Barbara-altaar is wat vaag geformuleerd, zodat niet blijkt, of dit de totale kosten van het schilderij zijn. Waarschijnlijk is dit niet; daarvoor lijkt het bedrag niet toereikend. Het was ook de gewoonte, dat de gilden dergelijke schenkingen aan het altaar van hun patroon op zich namen. Misschien hadden de gildebroeders geld bij elkaar gelegd voor dit doel en kwam het genoemde bedrag daaraan nog tekort. Op deze wijze zal de voltooiing van de inzameling op het conto van de familie Stans gekomen zijn.

Wanneer we afzien van de juist genoemde aparte bepaling, zijn de eisen voor de mededader hoger dan die voor de hoofddader: 3 kloosterwinnings tegen 2; 2 dertigsten tegen 1; 10 pond was tegen 2. Alleen het plaatsen van het kruis komt daarbij ten laste van de hoofddader. In de tijd van de opgelegde verbanning kunnen we enigermate een afweging van schuld zien: 25 jaar voor de hoofddader tegen 1½ jaar voor de medeplichtige. De familie van den Hagelaer zal wel tot de uiterste grens van haar vermogen gegaan zijn, om na 4 jaar de verbanning af te kopen.

Uit het feit dat in beide akten bepaald wordt, dat 1 dertigste moet gebeuren door Thomas van den Snepschuet, kapelaan van Oirschot, mogen we wel afleiden, dat deze familie was van het slachtoffer. Het andere dertigste van 43 b moet gedaan worden door Jan van Esch, rector van Best. Daar zullen ook familieleden gewoond hebben.

Dat geen bedevaarten gevraagd worden, zelfs niet afkoopbaar, is een aanwijzing in de richting van een mentaliteitsverandering op dit gebied.

NOTEN

15. Akte van 23 juli 1543. Schepenprotocol van 1543, fol.

16. Prot. 1521, fol. XXIV e.v.; 1522, fol. XXXIIvo.

nr. 44

1539 december 27

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP WILLEM MATHYSZOOM CLABBARTS TE PELT

R.A.N.B., R.A. nr. 133, Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. CLVI.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Willem Mathyszoon Clabbarts

Dader: Wauter Mathys Wauterszoon

Zoen-commissie

namens het slachtoffer: Marcelis Walravens, stadhouder
Jaspar van Esch, president-schepen
Goessen Scepens, schepen

namens de dader: Jan Mengelen, vorster
Bartholomeus van den Velde, schepen
Jacop Bernaerts, vorster

Uitspraak

A. Verzoening uitgesproken aan het einde van de akte, nadat van te voren beide partijen beloofd hadden, zich aan de uitspraak te houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

- a. zoengeld: 50 gulden in 3 termijnen (voor de opvoeding van de "nagelaten en toecomende onmondige kynderen")
- b. kosten: 10 stuivers voor de bode, die Jan Clabbarts, broer van het slachtoffer in het buitenland is gaan halen
1 ½ Carolusgulden voor de reiskosten van Jan Clabbarts
kosten van de zoen-procedure (niet gespecificeerd)

2. geestelijke genoegdoening

- a. 2 kloosterwinnings 1 te betalen met 3 Carolusgulden
2 dertigsten J en 4 stuivers
- c. bedevaart: geen bedevaart gevraagd van de dader, maar de weduwe van het slachtoffer wil zelf met een kind een bedevaart maken naar Sint Job te Wezemaal, waarvoor de dader 1 Carolusgulden moet betalen
- d. 2 kaarsen ieder 2 pond: 1 te Oirschot
1 te Pelt
- f. 1 Carolusgulden voor een bedevaart, die de weduwe van het slachtoffer met een kind wil doen naar Sint Job te Wezemaal

3. schulderkenning

- a. voetval: komt niet ter sprake
- b. wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Aansluitend aan het einde van het zoen-accoord is opgenomen een kwitantie voor de eerste termijn van het zoengeld, de kosten van kloosterwinnings en dertigsten, de kosten van de bode en van de bedevaart en de reiskosten van Jan Clabbarts. Verder vonden wij een kwitantie van 23 november 1543, waarin de weduwe van het slachtoffer verklaart, het zoengeld ontvangen te hebben uit handen van de voogden van haar kinderen. t7) Het zoengeld moest namelijk aan hen betaald worden voor de opvoeding van de kinderen. Zij zullen het bedrag belegd hebben en de

rente hebben uitgekeerd voor de opvoeding. Later - misschien toen de oudste zoon bekwaam werd geacht het geld te beheren - werd het kapitaal overgedragen aan de weduwe en haar kinderen.

COMMENTAAR

Uit verschillende kleine aanwijzingen menen wij te mogen opmaken, dat het slachtoffer een Oirschotse ingezetene was. Van de voogden van de kinderen is de een zeker, de ander waarschijnlijk een Oirschotse ingezetene. Als de weduwe niet in Oirschot woonde, is het onbegrijpelijk, dat zij in Oirschot in 1543 een kwitantie verleent. Daar de naam Clabbarts rond deze tijd een enkele maal in Oirschot begint voor te komen, vermoeden wij, dat het slachtoffer, afkomstig uit Pelt (Overpelt en Neerpelt wordt in die tijd niet afzonderlijk genoemd), zich na zijn huwelijk met een Oirschotse vrouw aldaar gevestigd heeft (haar familienaam wordt helaas nergens genoemd) en bij een bezoek aan zijn geboortedorp zijn tragische dood gevonden heeft. Een andere mogelijkheid is, dat het echtpaar in Pelt woonde, maar dat de weduwe na de moord zich aanstonds in Oirschot gevestigd heeft. De vrouw was vermoedelijk op het moment van de moord in verwachting, want bij de voogden wordt gesproken over "... mombaer van den nagelaten ende toecomende kynderen ..."

De arbiters

Het accoord heeft blijkbaar veel voeten in aarde gehad, want over de uitspraak wordt gezegd, dat deze tot stand gekomen is "na diverse communicatiën hierop gehad". De akte is van 27 december, vlak na de schepenwisseling op Kerstavond. De onderhandelingen zullen allicht enkele weken vóór Kerstmis begonnen zijn, dus onder de schepenen van 1539. Als we ons dit realiseren, waren alle arbiters bij het begin der onderhandelingen gekwalificeerde personen. Dit wijst al op een moeilijke situatie. Bijna alle arbiters ontmoetten we reeds als zodanig: in de voorgaande zoen stadhouder Marcelis Walravens, president-schepen Jaspar van Esch en vorster Jan Mengelen. Goessen (Claeus) Scepens was arbiter in zoen nr. 32, 35 b en 35 c, vorster Jacop Bernaerts (van den Runde) in de nrs. 37, 38 en 39. Alleen Bartholomeus (Dirck Corstiaenzoon) van den Velde kwam nog niet voor als arbiter. Hij was in 1539 voor de eerste maal schepen, maar hij is niet meer in die kwaliteit teruggekeerd. Vermoedelijk is hij kort nadien gestorven of uit Oirschot vertrokken. Zijn broer Anthonis komt in 1546 in functie als schepen en keert regelmatig als zodanig terug.

De kwaliteit van de arbiters zou enig licht kunnen doen schijnen op de moeilijkheden, die er geweest zijn. Met enige reserve wagen wij de volgende hypothese. De meest wezenlijke moeilijkheid is geweest, de partij van de dader aan de onderhandelingstafel te krijgen. De arbiters van het slachtoffer, stadhouder, president-schepen en oudste schepen in rangorde na de president, waren de hoogste rechterlijke autoriteiten in Oirschot. Niemand beter dan zij kon op de gezagsdragers van

andere plaatsen invloed uitoefenen, om de familie van de dader onder druk te zetten, om aan de onderhandelingstafel te verschijnen. Zij zullen niet zelf naar andere plaatsen gegaan zijn, maar de boodschap hebben toevertrouwd aan de vorsters. Dat was hun taak. Zij konden echter in andere plaatsen geen wettelijke dwang uitoefenen, maar zullen als ervaren mensen hebben getracht de dader en zijn familie te overreden. Deze zullen hun vrees uitgesproken hebben voor bepaalde zware eisen, waardoor de onderhandelingen in wezen al begonnen. De vorsters zullen hen op enkele punten hebben kunnen geruststellen. Wat lag meer voor de hand dan dat de vorsters gevraagd werden als arbiters voor de familie van de dader, na deze de garantie te hebben gegeven, bepaalde gevreesde voorwaarden niet te zullen accepteren. Dit was mogelijk, daar de uitspraak van de zoencommissie eenstemmig moest zijn.

De voorwaarden

De voorwaarden zijn dan ook zeer gematigd: geen hoog zoengeld, geen voetval, geen verre bedevaart, geen verbanning, geen bijzondere eisen. Iets nieuws is de bedevaart, die de weduwe zelf met een kind wil maken.

NOOT

17. Prot. 1543, fol. LXXXVIIIvo.

nr. 45

1541 april 15

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP PAULUS LENART JACOBSZOOM KEYMPS

R.A.N.B., R.A. nr. 134, Oirschots schepenprotocol van 1541, fol. LVIIIvo.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Paulus Lenart Jacopszoon (Keymps)

Dader: Peter Jan Henrick Pauwelszoon de Cremer

Zoen-commissie

namens het slachtoffer: Joost Beelaerts, priester

Marcelis Walravens, stadhouder

namens de dader: Jaspar van Esch

Jan Mengelen, vorster

Uitspraak

A. Verzoening uitgesproken aan het einde van de akte, nadat beide partijen eerst beloofd hadden zich aan de uitspraak te zullen houden.

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: 60 gulden te beleggen in een eeuwigdurende fundatie van van een wekelijkse zielmis te Best
2. geestelijke genoegdoening
 - a. 4 kloosterwinnings te beleggen als boven
1 groot dertigste
 - c. bedevaarten: Santiago | af te kopen met 40 zoengulden te
Rome | beleggen als boven
Trier
 - d. 4 kaarsen van 1 pond: 2 in Oirschot
2 in Best
3. schulderkenning
 - a. voetval: geen
 - b. wijken: verbanning 5 jaar uit Oirschot en Wintelre
wijken: niet in de kapel van Best komen en niet in de buurt van het huis van Lenart Jacopszoon Keymps, zolang deze en zijn vrouw leven
op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Bij akte van 26 pril 1541 is de geëiste fundatie gemaakt.¹⁸⁾

COMMENTAAR

Ook deze zoen is blijkbaar moeilijk tot stand gekomen, gezien de opmerking "... na diverse communicatiën hierop gehad, hebben die voirgenoomde arbiteren "met goeder deliberatiën daerof hunne minlycke uuytspraecke gedaen in manie- "ren hiernae volgende". De moeilijkheid lag hier blijkbaar niet in het beginnen der onderhandelingen, maar in de felle vijandigheid van de twee Bestse families. Lenart Jacopszoon Keymps (Kemps), de vader van het slachtoffer, was zittend schepen. Zowel in deze akte als in de lijsten der schepenen aan het begin van elk protocol-jaar wordt de naam Keymps niet genoemd, maar enkel Lenart Jacopszoon. Slechts uit enkele toevallige vermeldingen in andere akten is zijn naam Keymps bekend. Misschien is Kemp's oorspronkelijk wel een bijnaam geweest, zinspelend op de kemp'haan-achtige mentaliteit, die uit dit verhaal wel blijkt en die ook heden nog begrepen kan worden. De dader mag nooit meer in de buurt van het huis van Lenart komen en zelfs niet in de Bestse kerk. Er schijnt blijvend ont-ploffingsgevaar aanwezig te zijn.

De arbiters

Het is een prestatie geweest van de zoencommissie, om na veel en vermoedelijk moeilijk overleg dit gematigd accoord tot stand te brengen. Drie van hen hadden

ervaring in soortgelijke omstandigheden, waarin we hen in de vorige zoen als arbiters ontmoetten. Ook Joost Beelaerts, priester, mogen we gerust als een diplomaat beschouwen, hoewel hij nog niet als arbiter voorkwam. De priester Henrick Beelaerts, de stichter van het Beelaertshofje, die wij ontmoet hebben als arbiter in zoen nr. 4 en 10, was zijn oudoom. Henrick Rutgerszoon Beelaerts, schepen en arbiter in zoen nr. 18 en 19, was zijn vader. Joost was priester in 1523¹⁹⁾ en komt vanaf 1528 regelmatig voor als kapelaan,²⁰⁾ rector van het Sint-Anna-altaar²¹⁾ en van het Sint-Brigida-altaar in de Maria-kapel.²²⁾ Frenken noemt hem rector van de Maria-kapel.²³⁾ Dit is niet accuraat, want er was geen "rector van de Maria-kapel". Wel was hij zoals ook zijn oudoom kapelmeester aldaar, belast met de materiële en financiële zorg.²⁴⁾ Hij was als opvolger van zijn vader rentmeester van het Beelaerthofje²⁵⁾ en was al eens arbiter bij een civiele zoen.²⁶⁾ Hij had twee natuurlijke dochters, Maria religieuze in het convent van Soeterbeeck,²⁷⁾ en Anna, gehuwd met Goris Wouterszoon van Kuyk.²⁸⁾ Zij werd de moeder van Wouter van Kuyk, de latere kanunnik en vice-deken van het Oirschotse kapittel.

De voorwaarden

Het meest opvallend is hier, dat alles in één keer afgewerkt moet worden, passend bij de blijkbaar impulsieve aard van de familie Kemp's, die ook niet door latere afwikkelingen aan het gebeurde herinnerd wilde worden. Voor het zoengeld zijn geen gebruikelijke termijnen. De zware bedevaartseis wordt slechts terloops vermeld en alles loopt zeer snel naar de eindconclusie: de fundatie van een eeuwigdurende wekelijkse zielmis. Zelfs de geëiste kloosterwinnings moesten hierin opgaan, hoewel een bedrag daarvoor in de stichting der fundatie niet is terug te vinden. De 60 gulden zoengeld en de 40 (zoen)gulden voor afkoop der bedevaarten maken immers samen 100 zoengulden ofwel 50 Carolusgulden, die de gekapitaliseerde tegenwaarde en tevens afkoopsom van de fundatie blijkt te zijn. Dat de zoencommissie de verbanning uit Oirschot en Wintelre (daar zal familie gewoond hebben) tot 5 jaar heeft weten te beperken, is op zich al een prestatie. Het zoveel mogelijk vermijden van een ontmoeting tussen dader en ouders van het slachtoffer vroeg wel om aparte maatregelen.

NOTEN

18. Prot. 1541, fol. LXIIvo.

19. Prot. 1523, fol. XXXI.

20. Prot. 1528, fol. LXXXIX; 1532, fol. LXXVIII; 1534, fol. XXXII; 1542, fol. XXXvo.

21. Prot. 1528, fol. LXXXIX; 1536, fol. XXXVvo e.v.

22. Prot. 1530, fol. XCIXvo.

23. A.M. Frenken, Genealogieën van eenige voorname aan elkaar verwante Meierijsche geslachten, 's-Hertogenbosch 1918, blz. 13.

24. Prot. 1532, fol. LXXXvo; 1536, fol. CVII e.v.v.; 1538, fol. CXXIXvo.